

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

**Osudy česko-židovských míšenců a smíšených
manželství v protektorátu Čechy a Morava**

Bakalářská práce

vypracovala: Šárka Kužílková
vedoucí práce: Mgr. Jana Kružíková, Ph.D.

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 8. 2. 2008

.....

podpis

Poděkování

Chtěla bych poděkovat mé vedoucí práce Mgr. Janě Kružíkové, Ph.D. za podnětné rady a za čas, který mi věnovala. Stejně tak bych ráda poděkovala za pomoc ze strany Židovského muzea v Praze, jmenovitě především paní Anitě Frankové, prom.hist. a Mgr. Pavlíně Kořínkové, bez nichž by tato práce vůbec nevznikla.

Ediční poznámka

Podle Pravidel českého pravopisu (Academia 2003) se píše slovo „žid“ s malý začátečním písmenem při označování příslušníka víry, ovšem v etnickém smyslu, při označování příslušníka židovského národa, se používá velké „Ž“. Ve své práci jsem po konzultaci s odborníky z Židovského muzea v Praze zvolila psaní žid s malým písmenem, protože tím většinou myslím osobu, která byla židovského vyznání. Velké „Ž“ píši, pokud tak chci označit výslovně příslušníka národa nebo dodržuji-li citaci nebo převzetí pojmu z literatury (např. v kap. č. 5).

Dle Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (Academia 2006) píšeme „protektorát“, „protektorát Čechy a Morava“ s malým „p“. Podle vyjádření jazykové poradny Ústavu pro jazyk český AV ČR je však praxe v historické literatuře mnohdy jiná a často se setkáme s psaním slova „Protektorát“ nebo „Říše“ (fašistické Německo) s velkým počátečním písmenem. Psaní „Říše“ (fašistické Německo) připouštějí i Pravidla českého pravopisu, proto nelze zcela odmítnout ani velké písmeno ve slově „Protektorát“. Ve své práci jsem zvolila variantu psaní slova „protektorát“, „protektorát Čechy a Morava“ s malým počátečním písmenem a psaní „Říše“ s velkým počátečním písmenem, čímž myslím fašistické Německo.

Obsah:

1.	Úvod	5
2.	Manželství v judaismu	7
3.	Historie smíšených sňatků	10
4.	Změněná politicko-historická situace	16
5.	Příběh míšenců a smíšených párů v Berlíně	19
6.	Norimberské zákony aneb Kdo je žid a židovský míšenec	22
7.	Míšenci a smíšená manželství na území protektorátu při zavádění právní legislativy sledující koncept „konečného řešení“	26
8.	Rozdílná práva a povinnosti míšenců a smíšených párů	32
9.	Život míšenců a smíšených páru v protektorátu	39
10.	Pracovní tábory pro nežidovské partnery ze smíšených manželství a míšence	51
11.	Konkrétní osudy a strategie života	58
12.	Závěr	68
13.	Použité zdroje	70
14.	Přílohy	75

1) Úvod

Ve své práci bych chtěla přiblížit dosud samostatně nezkoumanou problematiku česko-židovských míšenců a smíšených manželství v období druhé světové války na našem území. Míšenci a osoby ve smíšených manželství tvořili samostatnou skupinu, která byla vtažena do holocaustu a „konečného řešení židovské otázky“. Situace míšenců a židů ze smíšených manželství byla jiná než situace ostatních židů. Měli sice narozdíl od plnoplatných židů určité výhody, jejich postavení ale přinášelo i úskalí a problémy. Protože jsem se práci snažila uchopit celistvě, zahrnuje i fakta obecnějšího rázu a informace či zajímavosti přesahující ústřední téma.

Práce by se kromě členění v obsahu dala rozdělit do tří tématických částí. V první se věnuji širšímu kontextu vymezeného tématu. Pojednávám zde obecně o manželství v judaismu, o historii smíšených sňatků, o tom, jak bylo pohlíženo na smíšená manželství ze strany většinové společnosti i židů samých (zde se zaměřuji na předválečné období) a pro lepší orientaci uvádím základní historický kontext dané doby. Vycházím z literatury, která se obecně věnuje judaismu, z historické literatury věnující se druhé světové válce, z odborných časopisů a z výzkumu Židovského muzea v Praze.

V dalším tématickém celku se již konkrétněji zaměřuji na problematiku smíšených manželství a míšenců po změnách politických událostech, po nástupu Hitlera k moci, po vzniku protektorátu Čechy a Morava a sleduji především dopad norimberských zákonů na sledovanou skupinu a vývoj právní legislativy určující životní rámec smíšených párů a míšenců. Literatura k tomuto tématu je omezená, čerpám proto z obecnějších publikací, které se věnují právním předpisům, z odborné literatury o holocaustu a dále ze studia pramenných materiálů, které mi poskytlo Židovské muzeum v Praze.

Cílem třetí tématické oblasti je představit několik vybraných osudů míšenců a lidí ze smíšených manželství a načrtnout obecné zákonitosti týkající se jejich života. V této části práce vycházím výhradně ze studia výpovědí pamětníků, které jsou uloženy v Židovském muzeu v Praze, z autobiografické literatury a korespondence. Na jejich podkladě se mimo jiné snažím zjistit, zda existovaly nějaké strategie, kterými sledovaná skupina řešila ohrožení svého života.

Vzhledem k omezené literatuře a dostupným zdrojům vznikala tato práce doslova skládáním jednotlivých střípků. Potýkala jsem se mimo jiné s nejednotnou terminologií, např. s problémem různých definic židovských míšenců i s rozpornými údaji kvantitativního rázu.

Míšenců a smíšených manželství může být obecně mnoho druhů. Ve své práci se věnuji hlavně česko-židovským míšencům a česko-židovským smíšeným párům, i když někdy je těžké jednotlivé osoby a páry takto kategorizovat. Proto jsem do práce někde zahrнула i smíšené manželství řekněme německo-židovské nebo rakousko-židovské a to za předpokladu, že dotyční žili převážně na území protektorátu Čechy a Morava nebo na území Sudet. Pouze v kapitole Příběh míšenců v Berlíně jsem se věnovala i smíšeným sňatkům německo-židovským mimo dané územní vymezení a tuto kapitolu jsem zařadila především pro zajímavost a srovnání se situací u nás. Při používání termínu „smíšená manželství“ tím rozumím taková manželství na území protektorátu Čechy a Morava a Sudet, v kterých jeden z partnerů má židovské vyznání a druhý nemá. Často hovořím o „smíšených párech“, čímž mám na mysli pojem obecně širší než smíšená manželství, protože do něj zahrnuji i partnery v různém stupni rozvodového řízení. V literatuře je častým termínem „partner ze smíšeného manželství“, bohužel často bez bližší definice, zda jde o árijskou či židovskou část svazku.

Teprve při dokončování své práce jsem se dostala ke vzpomínkám židovských míšenců, které původně nebylo možné v katalogu vzpomínek Židovského muzea v Praze dohledat. Proto jsem do práce zahrнула jen zlomek těchto výpovědí. Přínosem mé práce myslím mohu říci je i to, že Židovské muzeum v Praze se začalo o tuto problematiku zajímat a zavedlo nový klíč pro vyhledávání ve vzpomínkách pamětníků. Doufám, že má práce alespoň částečně otevře danou problematiku a přinese nové otázky a okruhy témat, které by do budoucna určitě stály za bližší prozkoumání.

2) Manželství v judaismu

Judaismus si vysoce cení manželství a plození potomků, což patří mezi hlavní cíle života žida. Sňatek je v židovské tradici prostředkem seberealizace obou manželů. Židé jsou povinni založit rodinu. Mezi prvními příkazy Tóry nalezneme „Milujte se a množte se“, „Zaplňte zemi a vládněte jí“ (Gn 1,28). Pouze posloupnost generací může zaručit naplnění Božího záměru. Rodina je kamenem židovského života, je dokonce důležitější než synagoga. Představuje malé náboženské společenství, základní organizační jednotku judaismu, která udržuje tradici, v nouzi i bez synagogy. Talmud říká, že „Rodina je malý chrám a rodinný stůl je oltář.“¹ Panenství, celibát či dobrovolná samota, stejně jako bezdětnost nemá ve Starém Zákoně opodstatnění a narození dítěte od středověkého křesťanství nemá hodnotu. Založení nové rodiny znamená vznik nového místa, kde bude chválen Hospodin a kde bude předávána víra.

Člověk má žít láskou k bližnímu, a tím nejbližším je manžel či manželka. Muž a žena jsou si v judaismu rovni, vzájemně se doplňují a každému je určena jiná role. Muž naplňuje duchovní roli. Jeho povinnostmi jsou náboženské úkony, studium Tóry a také vnější aktivity jako vydělávání peněz a společenský život. Běžnou představu mužnosti v judaismu nenajdeme. Žena je spojena s hmotným světem a jejím hlavním úkolem je starost o dům a praktikování judaismu v rodinném životě. Spadá tam výchova dětí, předávání židovských hodnot a udržování posvátnosti domu, tj. dodržování příkazů o jídle, dodržování svátků, čistoty atd. Žena může stejně jako muž pracovat mimo domov. Židovská žena dokonce v minulosti často vydělávala peníze, zatímco muž studoval Tóru. Žena je též nazývána „pomocníkem proti muži“, tzn. že mu pomáhá v boji s jeho špatnostmi.² V tradičním judaismu neměla žena přístup do hlavní části synagogy. Ženám byly vymezeny postranní místnosti, odkud se škvírami mohly dívat do hlavního prostoru synagogy a naslouchat modlitbám³ nebo později byly v synagogách stavěny pro ženy vyvýšené galerie⁴.

Jediným právoplatným spojením muže a ženy je sňatek. V biblických dobách byla povolena polygamie, ale ideálem byla vždy monogamie. Starý Zákon zakazuje též uzavírání sňatků mimo společenství Izraelitů z důvodů nebezpečí odpadlictví pod tlakem partnera. Tak nařizuje první kniha královská: „Nebudete se směřovati s nimi, aniž se oni budou směřovati s vámi, neboť by naklonili srdce vaše k bohům svým...“ (1. Kr 11,2). Život obyčejných lidí se

¹ Szlakmann, *Judaismus pro začátečníky*, TOGGA, Praha 2003, s. 85.

² Narození od středověkého křesťanství, kde byla žena chápána jako nástroj ďábla.

³ V Praze nalezneme toto uspořádání prostoru ve Staronové synagoze z konce 13. století.

⁴ Např. v pražské Maislově synagoze přestavěné r. 1691 nebo pražské Klausově synagoze zbudované r. 1694.

řídil striktními pravidly, jejichž norma se nazývá *halacha*. Požadavek monogamie natrvalo zakotvil na přelomu 10. a 11. století. Halacha zná a dodnes zachovává institut levirátního, švagrovského sňatku.⁵ Manželské a rodinné právo připouští rozvod a řeší všechny detaily vzniku a zániku manželství. Definuje snoubence, předepisuje znění svatební smlouvy (*ketuby*), průběh obřadů, práva a povinnosti manželů apod.

Vzájemný vztah muže a ženy nebyl založen na romantické lásce, ale spíše na vzájemné úctě, poznání, důvěře a dohodě. Partnera vybírali svým dětem rodiče, především otec. Žena se měla pro svého muže obětovat a on se měl obětovat pro ni. Hlavními ctnostmi budoucího manžela byla zbožnost a učenost. Zbožný muž byl věčným studentem, který po ekonomické stránce mohl být často chudákem. Majetkové poměry snoubenců nebyly na prvním místě. Rodiče ženili a vdávali své děti brzy po dosažení jejich plnoletosti (podle halachy dosahoval chlapec plnoletosti ve 13 letech, dívka ve 12 letech). Až do 19. století zůstával sňatkový věk židů ve střední Evropě nízký – u mužů 16-18 let, u žen 14-16 let. Rozvod je v židovství povolen v krajních případech, jeho podmínky jsou dány ve svatební smlouvě. Podpisem svatební smlouvy se muž zavazuje k úctě a materiálnímu zajištění ženy. Svatba se odehrává pod baldachýnem (*chupou*) v synagoze nebo pod širým nebem. Manželský slib⁶ skládá pouze ženich a své nevěstě přitom navlékne prsten na pravý ukazováček. Nevěsta zaujímá pasivnější roli, což ovšem není výrazem nerovnoprávnosti. Za nevěstin souhlas se považuje její mlčenlivá přítomnost. Křesťanství a judaismus vnímají ženu jako podřízenější a závislejší na muži, ovšem v judaismu je její pozice příznivější díky posvátnému mateřskému poslání (židovství se dědí v linii matky). Rodiče mají své povinnosti vzhledem k svým dětem a obráceně. Židovská výchova je vcelku přísná.

Manželský pár, ve kterém je jeden praktikující žid a druhý ne, nemůže vytvořit „správný“ domov dle židovských příkazů. Dítě nežidovské matky, bez ohledu na původ a víru otce, není podle halachy židem. Nicméně může konvertovat a získat postavení tzv. proselyty. Pokud matka je židovskou a otec ne, není židovství dítěte zpochybňováno. Přesto jeho legitimita je problematická, protože se nenarodilo v manželství, které bylo řádně oddáno rabínem a podle předpisů halachy. Nejlepším řešením je, když nežidovský snoubenec přistoupí před svatbou k judaismu. Tento jakýsi návod, jak problematickou situaci řešit, nalezneme v biblickém příběhu Moábitky Rút přivdané „za časů soudců“ do hebrejské rodiny.

⁵ Tj. manželství vdovy s bratrem zesnulého manžela.

⁶ „Budiž mi zasvěcena tímto prstenem podle zákona Mojžíšova a Izraele.“

Model sňatku se od biblických dob změnil jen málo. Větší změny přinesl v našich podmínkách až rok 1939. Od roku 1949 uznával stát jen sňatek úřední. Židovská svatba byla obnovena až roku 1989, kdy byl státem schválen sňatek jak úřední, tak církevní.

3) Historie smíšených sňatků⁷

Existence smíšených manželství je doložena již za krále Šalamouna. I on si „vybral několik žen z národů zapovězených“⁸. Z devatenácti králů říše Efrain žil prý jeden král ve smíšeném manželství. Také mezi dvaceti králi říše Juda nalezneme jednoho ve smíšeném manželství. K nárůstu smíšených manželství došlo v době babylonského zajetí. Zákazy sňatků mezi příslušníky jiné víry jsou přirozeným aktem sebevymezení a sebekonstituování jednoho náboženství vůči druhému.

Ignát Arnstein hovoří o smíšených manželství různých vyznání z pozice katolické, pravoslavné a protestantské církve. Mezi právními židovskými prameny nenalezneme výslovný zákaz sňatku s křesťany. Etický základ židovstva a křesťanstva je stejný, ovšem manželství mezi nimi bylo chápáno jako věc nechvalná a rabíni takové sňatky neposvěcovali. Prvotní křesťanská církev nicméně problém smíšených manželství téměř neznala. Apoštol Pavel od smíšených sňatků neodrazoval za předpokladu, že křesťanský partner přiměje svého nevěřícího partnera ke své víře. Po zmohutnění církevní obce začaly synody a církevní otcové smíšená manželství kritizovat. Biskupové neměli pravomoc smíšená manželství zakazovat, ale stíhali partnery v takovém manželství církevními tresty. Ve 12. století dal boloňský mnich Gratian smíšené sňatky na roveň sňatkům mezi příbuznými a zakázal je. Toto stanovisko pak přejímaly další právní sbírky. Přestože papež nevydal žádný dokument, který by smíšené sňatky zakazoval, stalo se církevním obyčejem, že sňatky mezi křesťany a nepokřtěnými nebyly povolovány. Protože byl křest považován za nezrušitelný, nebyly schvalovány ani sňatky mezi nepokřtěnými a křesťany, kteří z víry vystoupili. Neplatným se stávalo manželství dvou nekřtěných osob, pokud se jeden z partnerů nechal pokřtít. Sňatek osoby pokřtěné s nekřtěnou mohl být výjimečně povolen papežem tzv. *dispensí*. Katolík mohl uzavřít sňatek s protestantem nebo pravoslavným křesťanem, ale když by tak učinil bez papežské dispense, postihly by ho církevní tresty. Dispense byly udíleny za několika předpokladů:

- 1) nekatolický snoubenec slíbil, že nebude manželovi bránit ve výkonu jeho náboženství
- 2) katolický snoubenec slíbil, že se bude snažit svého manžela přesvědčit o pravosti své víry
- 3) oba snoubenci písemně a přísežně slíbili, že děti budou vychovávat v katolické víře.

⁷ Vycházím z článků I. Arnsteina „O smíšených manželstvích“, *Kalendář Česko-židovský*, Roč. 11, 1891-92, a G. V. Šárochové „Smíšená manželství v židovském náboženství a kultuře“, *Dějiny a současnost* 1/2003.

⁸ Arnstein, 1891-1892, s. 157.

K dispensím zmocňoval papež biskupy většinou v oblastech, kde byla různá vyznání promíšena. V některých oblastech se od předchozích podmínek dispense dokonce upouštělo, ale sňatek pak nebyl doprovázen obvyklými katolickými obřady.

Církev pravoslavná (řecká) přistupovala k smíšeným sňatkům přísněji. Z dob římských křesťanských císařů existovala větší obava ze sňatků s židy než s pohany. Roku 339 zakázal císař Konstantin sňatky mezi židy a křesťany pod trestem smrti. Ústava z roku 388 dala takové manželství na roveň s cizoložstvím a toto nazírání bylo přeneseno přes pozdější zákoníky i do novověké právní sbírky řecké církve zvané Nomokanon. Sňatky mezi křesťany a pohany mohly podle římských císařských zákoníků existovat do trullanské synody, která je roku 692 prohlásila za neplatné. Pravoslavná církev neměla pevně dané zásady o sňatcích mezi pravoslavnými a jinými křesťany, lišily se podle regionů.

Poněkud jiné stanovisko na smíšená manželství měla církev protestantská. To proto, že Luther pokládal manželství za věc světskou, nikoli náboženskou, a nesouhlasil s překážkou sňatku kvůli různosti víry. Ortodoxní členové protestantské církve se s Lutherovým názorem ovšem neztotožňovali. Protestantská církev zastávala podle Scheuerla a Schulteho asi tento názor: Církev by měla zapovídat sňatky mezi křesťany a nekřesťany, ale pokud se uzavřou před světskými úřady podle platných státních zákonů, nemá jim být platnost upírána.⁹ Manželství pravoslavného křesťana a katolíka umožňuje protestantská církev bez dispense s intervencí kněze katolického či pravoslavného, přičemž děti by pokud možno měly být vychovávány ve víře protestantské.

Obecně můžeme říci, že velké křesťanské církve a židovská církev měly společnou snahu smíšeným sňatkům bránit. Jedni tak činili pomůckami násilnými, druhí vnitřní náboženskou kázní.

Státy, ve kterých žili židé v diaspoře, často zasahovaly do vnitřní sféry židovského manželského práva. Dokladem toho pro oblast střední Evropy jsou tzv. *numerus clausus* a *familiantský zákon* z let 1726-1727, jimiž císař Karel VI. povoloval maximální počet židovských rodin v Čechách a na Moravě, umožňoval uzavření sňatku jen nejstaršímu synovi v každé židovské rodině a dále zvýšil sňatkový věk. Židům tak vlastně zakázal splnit základní povinnost, kterou jim judaismus ukládal, totiž založit rodinu. Tato omezení byla zrušena až v revolučních letech 1848-1849. Rabíni oddávali v těchto dobách často tajně a vzrůstal i počet párů neoddaných. Od 18. století se rozvíjelo asimilační hnutí, které volalo po přizpůsobování

⁹ Arstein, 1891-1892, s. 160.

se zemi, ve které židé žili, a to především po stránce jazykové a kulturní. Víra byla chápána jako záležitost soukromá.

Ve středověku se světská státní moc podrobovala ve věcech manželských církevním předpisům. Tam, kde žili občané různého vyznání, platily vedle sebe i jiná církevní práva a soudy. Tak to fungovalo dlouhou dobu v Uhrách a v Turecku. V pravoslavných zemích se státní předpisy kryly s předpisy církevními.

Zvláštním případem bylo Rakousko. Občanským zákoníkem z roku 1811 bylo v Rakousku upraveno celé manželské právo, které stanovovalo zvláštní předpisy pro příslušníky jednotlivých církví. Státní soud soudil podle jiných předpisů katolíky, protestanty a židy. V otázce smíšených manželství se občanský zákoník podobal nejvíce stanoviskům katolické církve a sňatek mezi křesťany a nekřesťany zakazoval. Katolík, pravoslavný křesťan i protestant (byť to jeho církev, stejně jako církev židovská dovolovala) nemohl v Rakousku uzavřít manželství s židem nebo osobou bez konfese. Podle rakouských zákonů byl bezvěrec ten, kdož se nehlásil k žádné státem uznávané víře, tedy např. i muslim nebo příslušník anglikánské církve. Žid a osoba bez konfese spolu manželství uzavřít mohli. Posunem bylo, že občanský zákoník už neuznával katolický princip nezrušitelnosti křtu. Ten, kdo z křesťanství vystoupil, mohl vstoupit do manželství s nekřesťanem. Zákoník také nevidí překážky ve sňatku mezi různověrnými křesťany. Jsou umožněny bez dispense.

Dalším tématem je výchova dětí ze smíšených manželství. Dvorský dekret z 8. prosince roku 1770 hovoří o výchově dětí z manželství katolíka a nekatolíka. Nekatolický snoubenec se musel zavázat, že dá děti vychovat katolicky. Nařízení bylo zmírněno Josefem II. v tolerančním patentu z 13. října 1781. Nově umožňuje, že byl-li otec katolíkem a matka nekatolička, musely se všechny děti stát katolíky; byla-li matka katolička a otec nekatolík, musely se alespoň dcery stát katoličkami (synové mohli, a nemuseli být vychováni v otcově víře). V rakouském zákonodárství měla tedy hlavní vliv katolická církev. Dokládá to i povinnost katolických manželů, kteří přestoupili k protestantismu, vychovávat své děti (které se narodily před konverzí) nadále v katolictví. Když však protestanti přešli ke katolictví, museli s sebou převést i všechny děti. To platilo do r. 1868, kdy dal přelomový zákon z 25. května 1868 všem křesťanským vyznáním rovná práva. Obecným pravidlem se stalo, že synové mají být vychováni ve víře otcově a dcery ve víře matčině. Manželé se mohli domluvit na poměru obráceném nebo tak, že všechny děti vychovávali v jednom náboženství podle matky nebo otce. Rodiče mohli vyznání svých dětí měnit do sedmého roku jejich života. Mezi sedmým až čtrnáctým rokem života dítěte nesměla být jejich víra měněna. Po čtrnáctém roku se dítě už samo rozhodovalo, ke které církvi chce náležet. Nekatolická vyznání tak získala

stejně pravomoci jako katolické a matka získala stejné pravomoci jako měl otec. Zákon z roku 1868 se vztahoval na manželství mezi různověrnými křesťany. Sňatky křesťanů se židy nebo osobami bez konfese byly nadále znemožněny.

Většina evropských států (Francie, Itálie, Německo, Švýcarsko) přenesla v 19. století soudnictví na státní soudy a stanovila pro manželství nové zákony odlišné od náboženských předpisů. První zemí, která odstranila zákaz smíšených manželství mezi křesťany a nekřesťany, i židy, byla Francie po Velké francouzské revoluci. Napoleon na sněmu roku 1807 prohlásil, že manželství mezi židy a křesťany je občansky (státně) platné, a vyhlásil to též v porýnských německých zemích a v Bádensku. Po vzoru Francie převzala novinku Belgie a Holandsko.

V roce 1848 se vystupňoval požadavek zrušit zákaz smíšených manželství křesťanů a nekřesťanů ve střední Evropě. Frankfurtský sněm návrh dokonce odhlasoval, leč v praxi se neujal. Shromáždění rabínů došlo roku 1844 k názoru, že sňatek žida s monoteistou není zapovězen, pokud státní zákony dovolí jejich děti vychovávat v židovské víře. V této době sílil tlak části židovské populace, aby byly rozvolněny vztahy ke konzervativním náboženským institucím, aby byly zrušeny nesmyslné předpisy a aby bylo manželství obecně vyvázáno z pout halachy. Šlo o celospolečenský trend.

K první změně došlo v Rakousku. Novela občanského zákoníku povolila civilní sňatky roku 1868. Předpokladem pro takový sňatek bylo bezvěrectví snoubenců. Židé a křesťané vedeni v matrikách svých církví zůstali v kompetenci příslušných náboženských institucí. Snoubencům bylo umožněno uzavřít sňatek před okresním hejtmanem nebo magistrátem, jestliže by jim byl církevní sňatek odepřen z překážek státem neuznaných. Jiným zákonem bylo upraveno, že křesťan, který vystoupil z církve, si mohl vzít nekřesťana, žida nebo osobu bez konfese. Roku 1869 vznikla první osnova samostatného manželského zákona, nicméně nebyla ani projednána v parlamentu. Roku 1874 byl pověřen zvláštní výbor vypracováním osnovy nového manželského zákona s civilním sňatkem a jednotlivými předpisy pro všechna náboženství. Největší otázkou bylo, zda má být povoleno rozloučení manželského svazku a následně umožněn svazek nový. Obojí bylo dovoleno protestantům a židům, ale katolická církev obě zásady zapovídala. Tuto otázku výbor prozatím nevyřešil. Sňatky mezi křesťany a židy měly být uzavřeny buď před křesťanským duchovním nebo před rabínem, příp. před státním úřadem. O náboženství dětí by platil zákon z 25. května 1868. Sňatek by bylo možné rozloučit podle liberálních pravidel, které platily pro nekatolické křesťany. O návrhu se horlivě diskutovalo ve sněmovně a nakonec byl přijat. Zákonem se ovšem nestal, protože panská sněmovna očekávala brzké předložení úplného občanského

manželského zákona. To se nestalo a pokusy změnit státní manželské právo utichaly. Zákonomárné sbory potřebu změny tedy sice uznaly, ale zatím neprovedly.

V celé střední Evropě nalezneme obecné snahy o odloučení církevního a státního zákonodárství. V Prusku byl po dlouhých tahanicích vydán nový státní manželský zákon roku 1874. Odstraňoval překážku sňatku kvůli různosti víry a učinil civilní sňatek závazným. Totéž bylo provedeno o rok později v celém Německu a ve Švýcarsku.

Smíšené sňatky působily ještě v první polovině 19. století nepatřícně. O pár desítek let už však byly celkem tolerovány a na počátku 20. století a po první světové válce se nad nimi nikdo nepozastavoval. V období první republiky zákony Československé republiky brzy po roce 1918 otázku sňatku zjednodušily. Při občanském sňatku se přestalo přihlížet k náboženské příslušnosti snoubenců. To uvítali jak ateisté, kteří chtěli vstoupit do smíšeného manželství s židy, tak židé, kteří nerespektovali přísné předpisy náboženské obce, ale vystoupit z ní nechtěli. V ostatních evropských státech byla na počátku 20. století situace podobná. Československou odlišností bylo to, že republika nenutila své občany podstupovat civilní svatbu jako podmínku vzniku manželství. Respektovala i náboženské formy, nikoli však obsah halachického nebo kanonického práva. Jeho dodržování bylo soukromou záležitostí a nebylo nijak přeneseno do právního systému státu. Došlo tak k úplné odluce státu a církve. Platné a závazné bylo výhradně civilní manželské a rodinné právo. Civilní soudy mohly rozvést manželství, jež byla uzavřena náboženským způsobem. Židovská komunita byla v Čechách velká a také rozmanitá, což umocňovalo ještě dvojjazyčné česko-německé prostředí. Počet smíšených manželství se zvyšoval až do vzniku protektorátu. V Praze dosáhl asi 10% v rámci židovské minority. Smíšená manželství převažovala v městském, uměleckém a intelektuálním prostředí. Na venkově nalezneme smíšených manželství méně. Židovská rodina často přejímala křesťanské zvyky jako výraz občanské sounáležitosti. Výrazně se zvýšil sňatkový věk v židovské populaci, zatímco počet dětí v rodině klesal.

Zmiňovaný vývoj dobře dokreslují příklady smíšených manželství v Ivančicích. Podle oficiálního informačního portálu města Ivančice¹⁰ sehrály stále častější sňatky židovských a českých partnerů značnou úlohu v procesu sbližování obyvatelstva. Smíšené sňatky před rokem 1918 byly v Ivančicích nemyslitelné. První smíšené manželství bylo sice za velkého vzrušení uzavřeno již v roce 1910, ale tehdy byl ženichem židovské nevěsty Gertrudy Waldmannové zámožný vdovec lékárník Ernst Worell z německé rodiny. Za první republiky došlo k překonání bariér, náboženských, jazykových a národnostních. Smíšená

¹⁰ http://www.ivancice.cz/r_mestoivancice_histzaj_show.php?id=50

manželství byla nyní posuzována stejně jako jiná manželství. Nikoho nezneklidňovalo, byli-li partneři z odlišných náboženských poměrů, protože ty nehrály v „pokrokových“ Ivančicích už významnější roli. „*Fricek Vajzuj si bere Helenu Procházkovou z Hlinek, dyť vona je vo kolik roků starší, bude to klapat? Tonda Vašek si bude brat Grétu. Keró? Tu zrzavó fešandu starýho Schallingera, no přece Šaška, co bévá vedle Zedníčkověch.*“ Takto, bez nádechu náboženských předsudků, nacionalismu nebo dokonce rasismu, byly hodnoceny ivančickou veřejností tzv. smíšené sňatky. Nevznikaly z ideových důvodů, ale z důvodů čistě přirozených. V zmenšující se židovské pospolitosti bylo stále obtížnější najít si životního partnera.

A. Hyndráková a A. Lorencová uvádějí ve svém příspěvku ve Sborníku mezinárodní vědecké konference¹¹ zajímavou tabulku Františka Friedmanna z roku 1934 o vzrůstajícím počtu smíšených manželství ve 20. letech 20. století.

	izr. ženichů	izr. nevěst	sňatek izr. ženich+izr.nevěsta	sňatek izr.ženich+neizr.nevěsta	sňatek izr.nevěsta+neizr.ženich	celkem smíšených sňatků
1919	843	861	758	85	103	188
1920	1158	1112	990	168	122	290
1925	750	742	596	154	146	300
1926	755	735	586	169	149	318
1927	664	645	503	161	142	303

Z tabulky lze vyčíst mnoho zajímavostí. Vezmeme si například rok 1927, který se nejvíc blíží sledovanému období mé práce. V roce 1927 se ženilo 664 židovských ženichů a vdávalo 645 židovských nevěst, z nichž se utvořilo 503 „čistě“ židovských manželství. Ostatních 303 manželství tedy bylo smíšených. 161 židovským ženichů si vzalo nežidovskou manželku a 142 židovských nevěst si vzalo nežidovského manžela. Z celkového počtu 806 manželství (kde figurovali židé) v roce 1927 bylo 37,6% smíšených a 62,4% „čistě“ židovských. Srovnáme si to s rokem 1919, kdy z celkového počtu 946 manželství bylo jen 19,9% smíšených a 80,1% „čistě“ židovských.

Postupný staletí trávající vývoj byl přerušen vývojem událostí v 30. a 40. letech 20. století. Norimberské zákony roku 1935 najednou opět přinesly zákaz smíšených manželství. Nešlo zde ovšem o víru, o dobrovolné přihlášení se k víře, ale o rasu. Žid byl Židem na základě rasové příslušnosti, na základě původu, a nemohl to nijak ovlivnit. Bylo jedno, zda byl *ve skutečnosti* žid, bezvěrec nebo křesťan.

¹¹ Hyndráková, Lorencová: „Postoje českého obyvatelstva k Židům ve 30. a začátkem 40. let ve vzpomínkách pamětníků“, *Sborník mezinárodní vědecké konference "Fenomén holocaust"*, Praha – Terezín, 6. - 8. říjen 1999.

4) Změněná politicko-historická situace

V této kapitole bych ráda uvedla základní historické souvislosti k problematice mé práce.

V roce 1920 začal Adolf Hitler hlásat v Německu nenávistnou formu antisemitismu a židy mimo jiné obviňoval ze špatné hospodářské situace Německa po první světové válce. Židé se stávali čím dál více terčem verbálního a obrazového násilí v médiích. Přesto byla v Evropě 30. léta 20. století pro židy obdobím úlevy. Podíleli se na národním životě „svých“ zemí a byli uznáni plnoprávními občany. Zmiňované období je spojeno s rozkvětem sionismu. V Americe ve 20. letech narůstal počet smíšených manželství, které byly výrazem úplného popření židovství. Panovala i nevraživost mezi některými skupinami židů, např. aristokratičtí američtí židé pocházející z Německa nenáviděli své židovské bratry z Ruska.¹²

Velký zvrat přišel v Německu dne 1. dubna 1933 s *bojkotem židovských obchodů*. Bojkotující lidé bránili vstupu do židovských obchodů. Židé byli zatýkáni a ponižováni. Po dvou a půl letech intenzivní protižidovské propagace byli židé v německé společnosti izolováni. Martin Gilbert nazývá tuto situaci dokonce nuceným apartheidem.¹³ Vyvrcholením byl Hitlerův projev 15. září 1935, který se stal záminkou k vyhlášení norimberských zákonů. Židé se ze dne na den stali občany druhé kategorie. Následovalo vydání třinácti omezujících směrnic, které se týkaly především sňatků, zaměstnání, studia a společenského života. Mezi prvními bylo prováděcí nařízení z 14. listopadu 1935, které určovalo, kdo má být pro potřebu zákonů považován za žida a židovského míšence.¹⁴ V židovských domácnostech nesměly být zaměstnány nežidovské ženy pod 45 let. Nesouhlas s německou politikou vyjádřil Winston Churchill v článku pro časopis Strand: „(Židé) ...byli odstaveni od všech mocenských míst, vypuzeni ze všech funkcí ve veřejném a společenském životě, vyhnáni ze všech odborných zaměstnání, umlčeni v tisku a prohlášeni za odpornou a ohavnou rasu.“¹⁵

Během šesti let od Hitlerova příchodu k moci odešla polovina z 600 000 německých židů ze země, především do USA, Palestiny a Anglie. Židé odcházeli z celé Evropy (kromě SSSR, kde nebylo vystěhovalectví povoleno). Hromadná emigrace však způsobovala mezinárodní napětí a konflikty. Po roce 1933 se Československo stalo jednou z cílových zemí německých emigrantů. Židé vkládali do Československa naděje, protože vzniklo na

¹² Gilbert, *Židé ve 20. století*, Baset/Arista, Praha 2003, s. 139.

¹³ Gilbert, 2003, s. 151.

¹⁴ http://cs.wikipedia.org/wiki/Norimbersk%C3%A9_z%C3%A1kony

¹⁵ Gilbert, 2003, s. 151.

demokratických základech a jako jediná evropská země uzákonila, že českoslovenští židé se mohou svobodně hlásit k židovské národnosti, čehož využilo asi 30% Židů.¹⁶

Další zlom představoval 13. březen 1938, kdy Hitler obsadil Rakousko. Rakušané vojska radostně přivítali, zatímco rakouští židé se stali cílem vykořisťování. Na jaře a v létě roku 1938 se situace stává vážnou i pro Československo. Dne 30. září 1938 byla podepsána Mnichovská dohoda. V říjnu téhož roku byly zabrány Sudety. První velkou událostí, která zasáhla české židy, byla tzv. *křišťálová noc* v listopadu 1938, kdy došlo k rozbíjení židovských obchodů, pálení synagog a zatýkání. Akce byla reakcí na vraždu nacistického diplomata ze dne 9. listopadu 1938 židem Herschelem Grynszpanem.

V okleštěném Československu se diskutovalo o tom, že čeští židé, kteří se po r. 1910 přihlásili k české národnosti, by měli být uznáni za Čechy. Tak se vlastně zákon umožňující židům hlásit se k židovské národnosti vymstil těm, kteří ho využili. Sionistům a německým asimilantům byla doporučena emigrace. Ta však po konferenci v Evianu nebyla ve větším rozsahu možná. 15. března 1939 okupovala německá vojska naše území a byl vyhlášen *protektorát Čechy a Morava*. Řešení židovské otázky na našem území spadalo nyní plně pod pravomoc německých okupačních úřadů a říšského protektora von Neuratha. V červnu 1939 vstoupily v protektorátu v platnost norimberské zákony, čímž začala hitlerovská politika platit už ve třetí zemi. K tomu, aby člověk podléhal ustanovením v norimberských zákonech, stačilo, měl-li jednoho židovského prarodiče. V Čechách se opakuje situace z Rakouska ohledně změn zaměstnání, zabavování majetku, přeškolování, omezování pohybu apod. Židé mohli vykonávat jen nejtěžší manuální práce. Německo-sovětský pakt ze srpna 1939 umožnil dále Německu vstoupit do Polska bez obavy před Ruskem.¹⁷ Válku vyhlásilo Německo v září 1939. Spolu s ní se nadále zpříšňovaly židovské předpisy. Hitlerovské Německo se rozpínalo a „konečné řešení židovské otázky“ dostávalo konkrétnější podobu.¹⁸

Z území protektorátu byly vypraveny první transporty na podzim 1941. Pět tisíc lidí bylo transportováno z Prahy do Lodže, tisíc z Brna do Minsku. Posléze byl zřízen Terezín¹⁹, z něhož mířily transporty dále do řady táborů a ghatt na východě, např. do oblasti polského Lublinu, později převážně do Osvětimi. První transport do Osvětimi odjel 26. října 1942 a zhruba polovina terezínských vězňů byla deportována právě tam. Poslední transporty z Terezína byly vypraveny v září a říjnu 1944. Poté se poloprázdný Terezín zaplnil nově židy

¹⁶ Gilbert, 2003, s. 369.

¹⁷ Rusko bylo jedinou zemí s antinacistickou politikou a velkou armádou.

¹⁸ Tj. sestěhování židů na určitá sběrná místa, nelidské pracovní nasazení, posléze hromadné vraždění, koncentrační tábory a plynové komory.

¹⁹ První transport do Terezína vyjel z Prahy 24. listopadu 1941, tzv. *Aufbaukomando*, 342 mladých židovských mužů, jejichž úkolem bylo začít s přestavbou města v ghetto.

ze smíšených manželství a slovenskými židy. Největší hromadná vražda českých židů proběhla v noci z 8. na 9. března 1944, kdy byli vyvražděni příslušníci zářijového transportu tzv. českého rodinného tábora v Birkenau²⁰. Tato noc je považována nejen za největší hromadnou vraždu českých židů, ale i československých občanů za 2. světové války. Tehdy bylo zavražděno 3 792 osob.²¹ Terezínem prošlo dohromady 160 tisíc židů z mnoha států, asi čtvrtina (tj. 35 000 osob) zde zemřela a 90 tisíc bylo deportováno do vyhlazovacích táborů.

Konečná bilance je taková, že z celkového počtu asi 118 000 židů z Čech a Moravy (dle sčítání lidu z roku 1930), jich asi 80 000 zahynulo v koncentračních táborech.²² Největší šanci na přežití měli lidé ze smíšených manželství a míšenci, přičemž je zajímavé, že větší naděje na přežití měli „čistokrevní“ židovští partneři, kteří přijížděli do Terezína až od ledna 1945, kdy už nebyly vypravovány transporty na východ, než dětští míšenci, tedy „jen“ poloviční židé, kteří po dosažení 15-ti let deportováni být mohli – a také byli, někdy i ve věku 14-ti let.

Po válce žilo na území Čech a Moravy asi 18 000 židů, ale vrátili se do změněných podmínek. Již nežili v demokratickém státě. V letech 1948-1949 emigrovalo z Čech a Moravy asi 7000 židů. Ani 50. léta 20. století nebyla lepší, protože proběhlo množství protizidovských procesů. Židovská populace byla natolik zdecimována, že o její reálné obnově se dá jen těžko mluvit. Lze spíše diskutovat o novém proměněném postavení židů na našem území a potažmo na celém světě. Významnou a zároveň odlišnou pozici zaujímají židé v Izraeli a v USA.

²⁰ Birkenau je název pro Osvětim II., je to součást Osvětimi.

²¹ http://www.holocaust.cz/cz2/resources/texts/family_camp/karny

²² Gilbert, 2003, s. 376.

5) Příběh míšenců a smíšených párů v Berlíně²³

Německá nacistická legislativa rozdělila lidi do „čisté“ a „nečisté“ rasy. Zároveň vytvořila ještě „třetí rasu“, kam spadali ti, kteří stáli na tenké linii mezi „plnými Židy“ zbavenými všech občanských práv a bezúhonnými příslušníky německého národa. Skupina míšenců se dále členila. Ti z vyšších kategorií, kteří nenosili hvězdu byli dočasně vyňati z deportací. Někdy byli z deportací vyňati i Židé, kteří hvězdu nosit museli. Procedura vyjmutí z transportů se nazývala „*befreiung*“, osvobození. Výjimečně bylo uděleno skutečné osvobození, tzv. *echte*, za mimořádné zásluhy ve prospěch říše, např. účast v první světové válce na straně Německa. Tito lidé byli většinou deportováni „jen“ do Terezína.

Míšencem²⁴ nazývá Ladislava Chateau toho, kdo byl zároveň Žid i árijec. Patřili tam Židé, kteří žili v manželství s nežidy a děti z takto smíšených manželství. Nacistická propaganda si s takovými dětmi nevěděla rady, považovala je za anomálii. Díky tomu někteří vražedné mašinérii unikli. S jinými bylo zacházeno úplně stejně jako se Židy. Lepší šanci na přežití měli pokřtění míšenci. Problematika míšenců byla mnohem složitější, než jak ji pozdější historikové vysvětlovali. Ve wehrmachtu nalezneme hned několik známých míšenců (např. pozdější politiky Helmuta Schmidta, Egona Bahra). Když Žid ze smíšeného manželství ovdověl nebo když se s ním jeho árijský partner rozvedl, okamžitě pozbyl ochrany a byl deportován. Nicméně není divu, že většina Židů, kteří válku přežili, pocházeli právě ze smíšených manželství (např. literát a filolog Klemperer, fyzik Gustav Hertz, biochemik Otto Warburg, předseda olympijského výboru Theodor Lewald).

Norimberské zákony definovaly roku 1935 „čistého Žida“ jako toho, jehož prarodiče do čtvrtého pokolení byli židovského vyznání. Bylo zakázáno uzavírání dalších smíšených sňatků, rušeny byly i zasnubní ohlášky a sexuální vztah s „cizí rasou“ se stal kriminálním činem. Žádný zákon nenutil k udávání, přesto udání, že byl viděn ten který Žid ve společnosti světlolase modrooké dívky, nebylo díky účinné propagandě málo.

Na árijce byl vyvíjen značný nátlak ze strany Hitlera, Goebbelse, Rosenberga a gestapa, aby se se svými židovskými partnery rozvedli. Nařízení, která árijce odrazovala od uzavírání smíšených manželství, vycházely už od roku 1933. Árijcům hrozila ztráta zaměstnání, veřejného působení, nemožnost profesního postupu, podnikání, ztráta odměn. Smíšená manželství nesměla adoptovat děti. Nařízení z roku 1935 prikazovalo, že redaktoři periodik, lékaři, úředníci, vojáci a další musí vyplnit formuláře a přiznat nejen svoji konfesi,

²³ Převzato z článku Ladislavy Chateau „Berlín, Rosenstrasse číslo 2-4“, *Listy* 2/2005.

²⁴ Ladislava Chateau používá pojmu „mischling“.

ale i konfesi svých manželek. Od dubna téhož roku měl árijec žijící s osobou židovské konfese právo na okamžitý rozvod.

V letech 1933-1935 se smíšených manželství uzavíralo méně. V roce 1939 existovalo v Říši a protektorátu asi 30 tisíc smíšených manželství. Počet smíšených manželství se postupně snižoval. V prosinci 1943 klesl jejich počet na 27 tisíc a na podzim 1944 na 13 tisíc. Sňatky s Židy uzavíraly častěji ženy a byly to opět ženy, které spíše neopustily své židovské partnery. Rozvedlo se přibližně 7% smíšených manželství.

Hermann Göring přišel s návrhem rozdělit smíšená manželství do dvou kategorií. Do „privilegovaných manželství“ by spadala manželka Židovka a dítě, které by bylo pokřtěné. Do „neprivilegovaného manželství“ by spadal manžel Žid a děti zapsané na židovské obci. Zdá se tedy, že židovský muž byl pro nacisty nebezpečnější než židovská žena. Hitler s návrhem souhlasil, ovšem nacistická administrativa ho pro svoji složitost nedokázala uvést v život. Proto byl roku 1938 přijal jiný Göringův nápad, že většina smíšených manželství se začala považovat za privilegovaná. Roku 1941 získali míšenci odklad transportů. Hitler nejprve souhlasil, aby byly děti ze smíšených manželství vyňaty z koncepce „konečného řešení“, později názor změnil s tím, že je jen potřeba vyčkat na vhodnější dobu k deportaci. Norimberské zákony se neodvážily zrušit již uzavřená smíšená manželství, protože nacisté se báli konfliktu s Vatikánem.²⁵ Goebbels se také obával toho, že Němci nebudou nečinně přihlížet, jak jsou jejich partneři a děti deportováni. Ožehavý problém míšenců by mohl zpochybnit i samostatnou nacistickou ideologii a toho se nacisté báli. Jediným, kdo neustále naléhal na deportaci míšenců, byl Heinrich Himmler.

Koncem roku 1942 bylo rozhodnuto, že dva tisíce „privilegovaných“ Židů bude deportováno. Patřily mezi ně i děti starší deseti let. Ráno 27. února 1943 zahájily jednotky SS a gestapa zátah na posledních zbytky berlínských Židů. Akce měla proběhnout nenápadně, ovšem mezi Židy vypukla velká panika. Někteří z pronásledovaných radši spáchali sebevraždu. Velitel akce Adolf Eichmann nechal oddělit míšence od ostatních a dal je umístit v ulici Rosenstrasse č. 2-3. Jejich manželky však vyšly do ulic a celý týden před budovou protestovaly. Většina Židů byla dopadena při vydávání potravinových lístků, protože Židé si je museli vyzvedávat osobně. Zatýkání skončilo 6. března, kdy Goebbels zátah zastavil a přikázal míšence propustit. Dvacet pět Židů, kteří byli mezitím už deportováni do Osvětimi, byli dopraveni zpět do Berlína. Po výslechu a podpisu prohlášení, že pomlčí o tom, co v Osvětimi viděli, byli propuštěni. 18. března 1943 poslal šéf gestapa Heinrich Müller do

²⁵ Hitler nikdy nevystoupil z církve a nebyl exkomunikován.

Berlína telegram: „Nedeportovat privilegované Židy.“ Den na to prohlásil Goebbels Berlín za „judenrein“²⁶ Koncem války žilo v Berlíně asi 3 tisíce „privilegovaných“ manželství.

Protest podobného významu nebyl nikde jinde než v Berlíně možný. U Göringa například často intervenovaly vlivné osobnosti, aby někteří míšenci nebyli deportováni. I některé podniky se přimlouvaly za své židovské zaměstnance ve jménu „potřebnosti pro zbrojní průmysl“. V ostatních německých městech k deportacím Židů ze smíšených manželství došlo, především koncem roku 1944. Už 18. prosince 1943 nařídil Himmler deportovat Židy, kteří ovdověli, byli rozvedeni nebo bezdětní. Na území, které nacisté okupovali, bylo s míšenci jednáno různě.

Míšenci a vězňové ze smíšených manželství z různých států a měst putovali do Terezína a to až do úplného závěru do jeho osvobození. Z území Říše přijelo ve větších i malých transportech 2107 vězňů z Berlína, Mnichova, Kolína nad Rýnem, Drážďan, Hamburku, Hannoveru a Frankfurtu nad Mohanem.²⁷ Do Terezína přijížděly také transporty ze Slovenska a Rakouska a to i tehdy, když byly dané oblasti už osvobozeny Sovětskou armádou. Esesáci vyhledávali kdejakého míšence a árijského manžela židovky, aby je poslali do transportu, čímž chtěli alespoň naoko vyvíjet nějakou činnost a zachránit se tak sami před cestou na frontu. Za každou cenu, bez ohledu na válečnou situaci a bez ohledu na konferenci na Jaltě 4.-11. února 1945, kde byl dohodnut způsob souzení válečných zločinců, chtěli dokončit svůj úkol, který byl dán ve Wansee, totiž že po židech přijdou na řadu židovští míšenci.

²⁶ Tzn. očištěn od židů.

²⁷ Lagus, Polák: *Město za mřížemi*, Baset, Praha 2006, s. 195.

6) Norimberské zákony aneb Kdo je žid a židovský míšenec

Tato kapitola je věnována zavádění právní legislativy týkající se židů, smíšených sňatků a míšenců ve sledované době.²⁸ Právní legislativa je důležitá z toho hlediska, že právě ona vymezovala prostor pro život konkrétních lidí.

Rasová politika se v Říši opírala o zákon o říšských občanech a o zákon na ochranu německé krve a německé cti, které byly vyhlášeny říšským sněmem 15. září 1935 v Norimberku. Oba zákony jsou součástí tzv. norimberských zákonů. Definují, kdo je v Říši nositelem občanských práv, kdo je žid prvního řádu a kdo je žid druhého řádu. Německé krve byl ten, kdo patřil k německé národnosti. I příslušníci příbuzné krve mohli být nositeli občanských práv. Nepatřili tam především židé, dále Japonci, Číňané, cikáni a osoby tmavé pleti. Cílem rasistické politiky bylo vymítnout vše, co není příbuzné s německou krví. Zákon o říšských občanech rozlišuje státní občany a státní příslušníky. Jedině říšský státní občan byl nositelem všech politických práv. Státní občan musel mít německou nebo příbuznou krev a svým chováním musel dokazovat poslušnost Říši. Židé mohli získat nanejvýš státní příslušnost a byli tudíž vyloučeni z úřadů a funkcí podmíněných říšským občanstvím. Zákon o říšských občanech znamenal první systematickou úpravu „řešení židovské otázky“ v Říši.

Kdo je žid, bylo definováno v prvním prováděcím nařízení k zákonu o říšských občanech ze dne 14. listopadu 1935. Protože nacisté neměli a ani nemohli mít žádný vědecký klíč pro zjišťování „rasy“, stala se prostředkem pro určování rasy příslušnost prarodičů k židovské náboženské obci. Žid podle rasy měl tři úplně židovské prarodiče, tzn. takové prarodiče, kteří náleželi k židovské náboženské obci. Židem byl též židovský míšenec se dvěma úplně židovskými prarodiči, který při vyhlášení zákona o říšských občanech byl:

- 1) členem židovské náboženské obce nebo byl do ní přijat po tomto datu,
- 2) byl ženatý se židem nebo se po tomto datu se židem oženil,
- 3) pocházel z manželství se židem uzavřeným po vyhlášení zákona o ochraně německé krve a cti,
- 4) pocházel z nemanželského styku se židem a narodil se po 31. červenci 1936.

Za židovského míšence se považoval ten, kdo měl podle rasy jednoho nebo dva úplně židovské prarodiče. Míšenci s dvěma židovskými prarodiči byli označováni jako *míšenci*

²⁸ Čerpala jsem především z disertační práce Heleny Petrův *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*, Sefer, Praha 2000.

prvního stupně, pokud ovšem nebyli k datu vydání norimberských zákonů členy židovské náboženské obce, ani v manželství s židem (jinak by byli považováni za plné židy). Míšenci prvního stupně měli obdobná práva jako plnoprávní němečtí občané, ale přesto se na ně vztahovala jistá omezení, např. směli uzavřít manželství pouze s míšencem prvního stupně. Pro uzavření sňatku s Němcem nebo s míšencem druhého stupně potřebovali zvláštní výjimku. Pro míšence s jedním židovským prarodičem se vžilo označení *míšenci druhého stupně*. Vztahovala se na ně sice také některá omezení ve výběru povolání, ale obecně platilo, že měli být integrováni do německé společnosti. Proto byli také například odváděni do wehrmachtu. Problémem bylo, jak bude nakládáno s dětmi narozenými ve smíšeném manželství nebo v manželství mezi míšenci. To se týkalo i nemalé části nežidovské společnosti. Principy kategorizace židů a míšenců podle norimberských zákonů byly přejímány v nacisty okupovaných zemích. V protektorátu Čechy a Morava byly tyto principy poprvé použity v Nařízení říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939.²⁹ Zde bylo prvně stanoveno, kdo má být považován za žida. V Říši byla 26. listopadu 1935 smíšená manželství zakázána. Židům byla odebrána politická práva, neměli hlasovací právo ve věcech politických a nesměli zastávat veřejné úřady.

Zákon na ochranu německé krve a německé cti zakazoval manželství 1) mezi židy a státními příslušníky německé nebo příbuzné krve, 2) mezi židy a židovskými míšenci se státní příslušností a jedním úplným židem v rodokmenu, 3) mezi židovskými míšenci se státní příslušností a s jedním plně židovským předkem navzájem. S dovolením říšského ministra vnitra a zástupce vůdce mohl být uzavřen sňatek mezi židovskými míšenci prvního stupně se státním příslušenstvím a státními příslušníky německé a příbuzné krve nebo židovskými míšenci druhého stupně. Zákon také zakazoval nemanželský styk mezi židy a státními příslušníky německé a příbuzné krve. Židé nesměli ve svých domácnostech zaměstnávat ženy německého státního příslušenství mladší 45-ti let.

Po obsazení Československa německými vojsky bylo v protektorátu zaváděno zákonodárství kopírující říšskou politiku. Norimberské zákony začaly platit od 16. března 1939, ale pouze pro příslušníky německého národa. Židovských míšenců se zákazy týkaly jen tehdy, pokud měli německou státní příslušnost. Zákon o ochraně německé krve a německé cti spolu s doplňujícími nařízeními začal v protektorátu Čechy a Morava plně platit 5. července 1941. První prováděcí nařízení k zákonu o říšských občanech považovalo za židovské míšence i osoby, jež měly pouze jednoho židovského prarodiče. Podle třetího prováděcího

²⁹ http://www.holocaust.cz/cz2/history/events/nuremberg_laws

nařízení k zákonu na ochranu německé krve měl být i židovský míšenec protektorátní příslušnosti se dvěma židovskými prarodiči považován za žida. Židovští míšenci v protektorátu tak byli za určitých podmínek považováni za židy. Při uzavírání sňatků mezi protektorátními příslušníky a německými státními příslušníky byli protektorátní příslušníci posuzováni stejně jako němečtí státní příslušníci. Norimberské zákony zatím postihovaly jen takové vztahy osob různého pohlaví, kde alespoň jeden z partnerů měl německou státní příslušnost. Vztahy mezi protektorátními příslušníky navzájem nebyly dosud nijak postiženy. To trvalo do 7. března 1942, kdy byly na území protektorátu vyhlášeny dva rasové předpisy o židech a židovských míšencích.

Mezi říšským rasovým zákonodárstvím a protektorátním existovaly určité odlišnosti. Základním účelem říšských nařízení bylo zachování rasové čistoty. Přestože byly předpisy namířeny především proti židům, vztahovaly se i na všechny obyvatele cizí krve. Taková ustanovení nebyla na území protektorátu přejata. Protektorátní nařízení měly více protižidovský než rasový charakter.

Definicí, kdo je žid, vznikalo postupně více. Mezi lety 1939–1942 existovala v protektorátu již čtyři vymezení (některá z nich zmiňuji níže). Ve všech definicích bylo židovství chápáno na rasovém podkladě. Náboženská příslušnost byla jen vodítkem pro určení rasové příslušnosti prarodičů, a tím k vymezení žida či míšence a k určení jeho stupně. Ve všech nařízeních platilo, že židem byla ta osoba, která měla tři nebo čtyři židovské prarodiče. Židem byla zároveň i osoba, jež měla pouze dva židovské prarodiče, ovšem splňovala následující okolnosti:

- 1) náležela dne 16. listopadu 1935³⁰ nebo po tomto datu k židovské náboženské obci,
- 2) byla dne 16. listopadu 1935 v manželství s židem nebo uzavřela manželství s židem po tomto datu,
- 3) pocházela z manželství s židovskou osobou uzavřeného po 17. listopadu 1935,
- 4) narodila se z nemanželského styku po 31. červenci 1936.

Čtvrtý bod pochází z pozdější doby než tři předcházející. Výčet zřetelně kopíruje německý zákon o říšských občanech z 14. listopadu 1935.

³⁰ Kárný: „Konečné řešení“, *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Academia, Praha 1991, s. 32, uvádí datum 15. září 1935 (platí i pro bod 2) a toto datum nalezneme i v Dokumentech perzekuce. Dle Laguse, Poláka nebylo v prvním nařízení z 21. června 1939 definující žida na našem území uvedeno za kritické datum 15. září 1935 a 31. července 1936, ale 17. březen 1939 a 1. únor 1940, což odpovídalo době okupace Čech a Moravy (2006, s. 37).

Do roku 1942 se protektorátní protižidovská opatření vztahovala pouze na židy (vyjma vztahů k německým státním příslušníkům, o kterých pojednávaly norimberské zákony). V roce 1942 vzniklo první vládní nařízení vztahující se na židovské míšence jako na zvláštní skupinu osob. O životě a smrti jedince rozhodovala příslušnost prarodiče k židovské náboženské obci, byť přechodná. Byla brána jako jasný právní důkaz židovské rasy. Vládním nařízením ze 7. března 1942 byly upraveny sňatky mezi židy a protektorátními příslušníky nežidovského původu. Za židovského míšence druhého stupně označovalo nařízení osobu, jež pocházela podle rasy od jednoho úplně židovského prarodiče a za židovského míšence prvního stupně tu osobu, která podle rasy pocházela od dvou úplně židovských prarodičů. To, zda osoba spadala do kategorie „žid“, „míšenec prvního stupně“ či „míšenec druhého stupně“ mělo odlišné právní následky.

Protektorátní nařízení ohledně sňatků jasně kopírovala zákonodárství říšské. Zakázáno bylo manželství mezi židem a protektorátním příslušníkem, který nebyl židem či židovským míšencem. Židovská příslušnost ovlivňovala i nežidovské partnery těchto osob.

7) Míšenci a smíšená manželství na území protektorátu při zavádění právní legislativy sledující koncept „konečného řešení“

Nyní bych se podrobněji zastavila u koncepcí konečného řešení na území protektorátu a jak do ní zapadali míšenci a osoby ze smíšeného manželství. Vycházet budu především z výsledků bádání Miroslava Kárného.

Kdo se stane předmětem nacistické genocidy, neurčovaly podle norimberských zákonů a okupantských definic pouze rasové znaky. Nezáviselo jen na současném či minulém náboženství dotyčného člověka, ale i na náboženství rodičů, prarodičů nebo životního partnera. Nacistické mašinérii nepodléhali pouze lidé hlásící se k židovskému náboženství, ale i lidé různých křesťanských vyznání či ateisté, kteří spadali do kolonky „*Geltungsjuden*“³¹. Při sčítání lidu roku 1930 se k židovskému náboženství hlásilo na území Čech a Moravy 117 551 osob.³² Z toho 37 tisíc lidí se hlásilo i k židovské národnosti. Mezi Mnichovem a březnovou okupací se vlivem vystěhovalectví snížil počet lidí hlásících se k židovskému náboženství o 14 tisíc. V Čechách a na Moravě se většina židů hlásila k české (československé) národnosti. Smíšených manželství bylo hodně, převážně česko-židovských. Z politických důvodů vládla mezi Čechy solidarita k židům, protože nepřítel židů byl zároveň i českým nepřítelem. To, co se dělo židům, bylo předzvěstí toho, co se později může stát Čechům. Dokladem solidarity může být i pohřeb dvou „položidovských dětí“, které otrávila vlastní matka v Roudnici roku 1940.³³ Zúčastnilo se ho neuvěřitelné čtyři tisíce lidí. Takový počet ukazuje postoj Čechů, kteří chápali smrt těchto dětí jako důsledek pronásledování židů.

Norimberské zákony byly v protektorátu zavedeny 21. června 1939. Jak již bylo zmíněno, rozhodující byla nejen příslušnost osoby k židovské obci, ale i příslušnost jeho rodičů, prarodičů a dalších předků, příp. manželského partnera. Nejprve uveďme několik čísel a statistických poznámek. Na počátku nacistické okupace nalézáme dvojí údaj o počtu židovského obyvatelstva – 118 310 osob a 108 898 osob.³⁴ Číslo 118 310 židů žijících na území protektorátu³⁵ k 15. březnu 1939 je podle Kárného dodatečná rekonstrukce, která neodpovídá skutečnosti. Z této doby lze zjistit pouze počet osob, které se hlásily k židovskému náboženství, nikoli osob, které byly považovány za židy podle norimberských

³¹ Tj. osoby za židy platící.

³² Kárný, 1991, s. 9.

³³ Kárný, 1991, s. 54.

³⁴ Kárný, 1991, s. 19.

³⁵ Pro představu byl počet obyvatel protektorátu podle Kárného (s. 10) 7,5 miliónu. Židé (118 310 osob) by tedy tvořili přibližně 1,6% obyvatel a Němci (asi 250 000 osob) přibližně 3,3% obyvatelstva.

zákonů.³⁶ Počet lidí spadající pod norimberské zákony byl mnohem vyšší než 118 tisíc – k tomuto číslu se totiž nepočítali tajně uprchlí, ti, kteří odjeli a své židovství zatajili a ani ti, kteří si opatřili falešné „árijské“ doklady. H. G. Adler uvádí počet židů v protektorátě roku 1939 taktéž 118 310, z toho 14 350 ve smyslu norimberské definice – nikoliv jako věřících židů (*Glaubensjuden*), ale jako rasových židů (*Rassejuden*) nebo osob za židy platících (*Geltungsjuden*).³⁷ Až 5. března 1940 bylo osobám, které podléhaly norimberským zákonům a nebyly přihlášeny v židovské obci, nařízeno se k židovské obci přihlásit, i když byli bez vyznání nebo jiného náboženství. Mnozí však neuposlechli, ukryli se u přátel nebo si opatřili falešné průkazy. Při pražské židovské náboženské obci bylo mimo jiné zřízeno oddělení R pro záležitosti židů křesťanského náboženství či bez vyznání.

V říjnu 1938 vznikla Sudetská župa a žilo v ní 30 tisíc židů. V roce 1939 nacházíme v Sudetech už jen 1 534 židů.³⁸ Po posledních transportech do Terezína zde zbylo několik set židů v „privilegovaných“ smíšených manželstvích.³⁹ Podle memoranda dr. Waltera Königa-Beyera z 23. října 1940 žilo v protektorátu a Sudetech asi milión „dominantně poznatelných židovských potomků“.⁴⁰ Vycházel z počtu 40-ti tisíc smíšených manželství česko-židovských a židovsko-německých a k miliónu dospěl propočtem vývoje ve třech generacích.

Nepřesnosti v číslech vznikaly i z různých chyb a nejasností. Rozporuplný byl například status židů deportovaných do Terezína. Nejprve byli vyškrtnuti z evidence židovského protektorátního obyvatelstva, později jim kategorie protektorátních židů byla ponechána. Na konci války žilo legálně na protektorátní „svobodě“ asi 2 650 židů, většinou v privilegovaných smíšených manželstvích.⁴¹ Zdá se ale, že přesná čísla už asi nikdy nezjistíme.

Jak se formovala německá židovská politika v protektorátu? Protižidovské zákony byly vydávány hned po obsazení Československa v r. 1939 a zřízení protektorátu Čechy a Morava. Podle Výnosu Vůdce a říšského kancléře ze dne 16. března 1939 o protektorátu Čechy a Morava se jeho obyvatelé, kteří jsou příslušníky německého národa, stávají německými státními příslušníky a podléhají zákonu o říšských občanech z 15. září 1935.⁴² Ostatní obyvatelé se stávají státními příslušníky protektorátu Čechy a Morava. Žid nemůže být říšským občanem, nemá hlasovací právo v politických záležitostech a nesmí zastávat

³⁶ *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, ed: M. Kárný, J. Milotová, Tisková, ediční a propagační služba, Praha 1991, s. 57 (pozn. č. 95).

³⁷ Adler, *Terezín 1941-1945, Tvář nuceného společenství, I. Dějiny*, Barrister & Principal, Brno 2003, s. 27.

³⁸ Adler, 2003, s. 27.

³⁹ *Terezínské studie a dokumenty 1997*, Academia, Praha 1997, s. 7-8.

⁴⁰ Kárný, 1991, s. 55-6.

⁴¹ Kárný, 1991, s. 21.

⁴² ŽMP DP inv. č. 20b/2. Dokumenty z ŽMP DP inv. č. 20b pocházejí z pozůstalosti Viliama Hanzela, který v nich zpracoval protižidovské zákony.

veřejný úřad. Jaká opatření budou přijata proti židům, bylo ponecháno na protektorátní vládě. Očekávalo se ovšem, že protižidovská opatření se vyvinou ve smyslu norimberských zákonů. Z rukou protektorátu bylo brzy vyjmuto řešení „konečné židovské otázky“ v oblasti hospodářství. Roku 1939 byl velmi široce definován „židovský podnik“, což umožnilo mohutnou arizaci podniků o velké hospodářské hodnotě. V směrnících pro arizaci židovských podniků byla definována osoba neárijského původu jako taková, „...která sama nebo její rodiče příslušeli třebas jen po určitou dobu k židovskému náboženství nebo židovské národnosti.“⁴³ Národní souručenství, které se aktivně podílelo na arizaci, prohlásilo za neárijsce „osoby, které samy nebo jejich předkové do třetího kolena jsou neárijského původu.“⁴⁴ Organizace lékařů, právníků, živnostenských a obchodních institucí považovaly za žida osobu „...jejíž oba rodičové nebo jeden z nich jest původu židovského.“⁴⁵ Definice o tom, kdo je žid a kdo ne, vznikalo mnoho. Ve vládě se diskutovalo o tom, zda má být definice provedena na základě rasovém nebo náboženském. Všeobecně se nakonec začala uplatňovat kritéria židovství dle norimberských zákonů. Norimberská nomenklatura se vztahovala na dalších 14-15 tisíc osob, které byly bez náboženského vyznání nebo se hlásily k jinému než židovskému vyznání. Většina z nich, resp. jejich prarodičů, rodičů a manželů se odpoutala od židovských náboženských obcí až po r. 1918. Na ně všechny se teď definice židovství vztahovala. Židem byl oficiálně ten, kdo pocházel „od nejméně tří podle rasy úplně židovských prarodičů.“⁴⁶ Úplně židovský prarodič je prarodič, který příslušel k židovské obci. Při dvou úplných prarodičích byl „míšenec“ považován za žida, jestliže 15. září 1935 a později náležel k židovské obci, byl v manželství s židem nebo pocházel z manželství s židem, které bylo uzavřeno po 15. září 1935. Tato definice byla nadmíru přísná. Osoba, která si po 15. září vzala žida, byla považována za žida a stejně tak děti z tohoto manželství. Převzetí norimberských definic protektorátní vládou se datuje 4. červencem 1939.⁴⁷

25. října 1940 zveřejnilo Národní souručenství definici dokonce přesahující norimberské zákony. Za židovskou osobu byla považována i osoba „árijského“ původu, která žila v manželství se židem, a dokonce i po rozvodu ještě v půlleté zkušební lhůtě.⁴⁸ 24. října 1940 schválila vláda osnovu nařízení, které plnilo funkci zákona na ochranu české árijské cti a krve.⁴⁹ Zakazuje manželství mezi židem a protektorátním příslušníkem, který není žid nebo

⁴³ Kárný, 1991, s. 28.

⁴⁴ Kárný, 1991, s. 28.

⁴⁵ Tamtéž, s. 23.

⁴⁶ Tamtéž, s. 32.

⁴⁷ Tamtéž, s. 47.

⁴⁸ Tamtéž, s. 56.

⁴⁹ Tamtéž, s. 56.

židovský míšenec prvního stupně. Manželství mezi protektorátním příslušníkem a židovským míšencem prvního stupně mohl povolit ministr vnitra. Mimomanželský styk mezi židem a protektorátním příslušníkem byl trestný se sazbou odejmutí svobody na dobu od 1 roku až do 15 let. V třetím nařízení vykonávající zákon na ochranu německé krve a cti z 5. července 1941 se stanovuje, že při uzavírání sňatků mezi protektorátními příslušníky a německými státními příslušníky má být s protektorátními příslušníky nakládáno jako s německými státními příslušníky, přičemž je zakázáno manželství a mimomanželský styk mezi židy a říšskými příslušníky německé a příbuzné krve.

Zajímavá byla možnost vyjmout určité osoby z působnosti nařízení o právním postavení židů, kterou měl na základě skutečné vůle dotyčného plně se zapojit do árijského života v pravomoci prezident Emil Hácha. Nicméně za žádných okolností nešlo z právní definice žida udělat árijce. Do 31. srpna 1940 bylo podáno 717 žádostí o výjimku, z toho 86 žádostí podaly židovské manželky árijských manželů. Do poloviny října bylo odevzdáno už tisíc žádostí. V listopadu jich vláda schválila 41, včetně 14 žádostí židovských manželek árijských manželů. Úřad říšského protektora to ovšem i přes počáteční souhlas zamítl a projekt „čestného árijství“ odvolal.

V září 1941 začalo platit policejní nařízení R. Heydricha o označení židů na veřejnosti. Židé měli povinnost od 6. roku života nosit na veřejnosti šesticípou žlutou hvězdu s nápisem *Jude*. Tato povinnost neplatila pro židovského manžela žijícího ve smíšeném manželství, pokud děti z tohoto manželství neplatily za židy (a to i tehdy, když manželství už neplatilo!) nebo když jeden syn padl v současné válce. Označení se nevztahovalo ani na židovskou manželku ve smíšeném bezdětném manželství po dobu jeho trvání.⁵⁰ V Heydrichově výnosu o opatření proti českým židům ve smíšených manželstvích a Čechům spřízněným se židy a o uzavření synagog z 29. září 1941⁵¹ se píše, že tato výjimka je uplatňována pouze vůči členům manželství, kteří jsou německé národnosti. To samé je podle Laguse a Poláka uvedeno ve výnosu říšského ministra vnitra z 6. října 1941.⁵² Pro Čechy měla platit povinnost nosit označení ve smyslu nařízení říšského protektora z 21. června 1939.

Za faktické vlády K. H. Franka nastala v říjnu 1941 politická situace k deportacím. Na konferenci ve Wannsee dne 20. ledna 1942 předložil Heydrich zeměpisné rozmístění 11 miliónů evropských židů určených ke „konečnému řešení“. V návrhu bylo počítáno se 74 200

⁵⁰ Tamtéž, s. 71-72.

⁵¹ *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, 1991, s. 89-90

⁵² Lagus, Polák, 2006, s. 39.

protektorátními židy. Do konce roku 1942 byly na území protektorátu ghettoizovány $\frac{3}{4}$ všeho židovského obyvatelstva⁵³.

Z 13 595 vězňů terezínského tábora v roce 1942 jich bylo před zařazením do transportu chráněno 7 652, tedy více než polovina. Chráněni byli přímo nebo jako rodinní příslušníci chráněných osob. Platila zásada nerozdělování rodin. V kategorii smíšených manželství, jak ukazuje následující tabulka, bylo chráněno celkem 87 osob, z toho 51 chráněných příslušníků a 36 jejich rodinných příslušníků. Lidé ze smíšených manželství nebyli jedinými osobami, které se vymykaly. Mezi privilegované primárně patřili též židé, kteří prokázali zásluhy na straně Německa za první světové války. Němci schválně v Terezíně zaváděli systém prominentů, aby proti sobě vězně pošťvali. Totalitní režimy se normálně snaží prominentů zbavit, ovšem Terezín měl být reprezentován jako poklidné místo pobytu starších a prominentů. Byli sem umístěni prominenti příliš známí na to, aby mohli být deportováni na východ. V květnu roku 1943 byl dokonce sestaven seznam prominentů v Terezíně.

Kategorie	Chráněné osoby	Jejich rodinní příslušníci	Celkem
Osoby starší 65 let ⁶⁸⁾	2 345	1 085	3 430
Železný kříž I. a vyšší	28	28	56
Těžce válečně poškození	76	96	172
Smíšená manželství	51	36	87
Trvale neschopní transportu	670	550	1 220
Nasazení na komanda mimo tábor	1487	1200	2 687
Celkem	4 657	2 995	7 652

Na konci prosince 1943 bylo v terezínském ghettu 34 655 vězňů. Mimo Terezín žilo v protektorátě 8 485 židovských osob.⁵⁴ Koncem října 1944 klesl počet vězňů v Terezíně na 11 tisíc. Jejich stav se pak postupně zvyšoval o židovské příslušníky ze smíšených manželství a jiných dosud před intervencí chráněných osob až dosáhl počtu 17 tisíc.

⁵³ Je tím myšleno obyvatelstvo, které zde žilo v listopadu 1941.

⁵⁴ *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau*, Sborník z mezinárodní konference Praha 7.-8. března 1994, Terezínská iniciativa, Melantrich, Praha 1994, s. 191.

Z roku 1944 se dochovala níže uvedená německá statistika obsahující počet míšenců a osob ve smíšeném manželství.⁵⁵ Bohužel k ní chybí detailnější vymezení či popis.

Židé árijsky spříznění, tzn. židé v manželství s árijci (*Juden, arisch versippt*)

	do 16 let	16 - 60 let (ženy 16 - 50 let)	nad 60 let (ženy nad 50 let)	celkem
muži	674	2484	560	3718
ženy	601	1857	649	3107
celkem	1275	4341	1209	6825

Židé (*Geltungsjuden*)

	do 14 let	14-16 let	16 - 60 let (ženy 16 - 50 let)	nad 60 let (ženy nad 50 let)	celkem
muži	660	14	8	-	682
ženy	585	16	22	-	623
celkem	1245	30	30	-	1305

Míšenci (*Mischlinge*)

	do 14 let	14-16 let	16 - 60 let (ženy 16 - 50 let)	nad 60 let (ženy nad 50 let)	celkem
muži	1038	245	2063	4	3350
ženy	952	249	1995	7	3213
celkem	1990	494	4658	21	6563

Árijci spříznění s židy, tzn. árijci v manželství s židem (*Mit Juden versippt Arier*)

(červenec 1944)

	do 60 let (ženy do 50 let)	nad 60 let (ženy nad 50 let)	celkem
muži	2111	349	2460
ženy	2294	775	3069
celkem	4405	1124	5529

⁵⁵ ŽMP DP inv. č.47/3, orig. něm.

8) Rozdílná práva a povinnosti míšenců a smíšených párů

V předchozí kapitole jsem obecně pojednala o vývoji právních předpisů týkajících se židů a židovských míšenců v protektorátu. Nyní bych se chtěla blíže zaměřit na konkrétní opatření. Vycházím především ze studia Dokumentů perzekuce uložených v Židovském muzeu v Praze. Z důvodů obtížnosti jejich uspořádání a nemožnosti úplné rekonstrukce nepůjde o úplný výčet všech existujících opatření. Přesto doufám, že ty nejdůležitější, pokud jsou mi známy, jsem zde zachytila a postačí k utvoření jisté představy. Zmiňovaná nařízení a předpisy jsem uspořádala chronologicky.

K doplnění předchozích dvou kapitol bych zmínila ještě několik definic o tom, kdo je žid, židovský míšenec apod., které v Dokumentech persekuce nalezneme. Tyto definice obsažené zpravidla v jednotlivých úvodech nařízení se veskrze shodují a jsou uváděny pro jasné používání termínů v obsahu těchto nařízení. Uvedu jedno takové vysvětlení termínů „žid“, „židovský míšenec“ a „židovská domácnost“.⁵⁶ „Za žida se považuje: a) kdo pochází z nejméně tří podle rasy úplně židovských prarodičů. Za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších (předpokladů), jestliže přísluší nebo příslušel k židovské náboženské společnosti; b) za žida se považuje též židovský míšenec pocházející ze dvou úplně židovských prarodičů, který

- 1) 15. září 1935 příslušel k židovské náboženské společnosti nebo poté byl do ní přijat,
- 2) dne 15. září 1935 byl v manželství s židem nebo poté s ním vstoupí v manželství,
- 3) pochází z manželství se židem /číslo a)/, jež bylo uzavřeno po 15. září 1935,
- 4) pochází z mimomanželského styku se židem /číslo a)/ a narodí se po 31. červenci 1936 jako nemanželský.“

„Židovským míšencem jest, kdo pochází z jednoho nebo dvou podle rasy plnožidovských děda a báby, pokud neplatí ... za Žida. Za plnožidovského platí děd nebo bába bez průtahu, náležel-li židovskému náboženskému společenství.“ „Židovská domácnost: domácnost jest židovská ... , je-li židovský muž přednostou domácnosti nebo přísluší k domáckému společenství⁵⁷; v domácnosti jest zaměstnán, kdo jest do domáckého společenství přijat v rámci pracovního poměru, nebo kdo jest zaměstnán každodenními pracemi v domácnosti nebo jinými každodenními pracemi s domácností souvisejícími; ženští státní příslušníci německé nebo rodově příbuzné krve, kteří při vydávání zákona byli

⁵⁶ ŽMP DP inv. č. 20b/1, s. 15-18.

⁵⁷ V dokumentu ŽMP DP inv. č. 20b/5 je židovská domácnost vysvětlena jednodušeji jako taková domácnost, ke které patří židovský muž.

zaměstnání v židovské domácnosti, mohou v této domácnosti zůstat ve svém dosavadním poměru, jestliže do 31. prosince 1935 dokončili 35. rok věku.“ V židovské domácnosti nesměla být zaměstnána protektorátní příslušnice mladší 45 let, pokud nebyla židovkou nebo židovskou míšenkou. V domácnosti byl zaměstnán ten, kdo tam byl zaměstnán každodenně. Za porušení předpisů byly stanoveny vězeňské, příp. peněžité tresty.⁵⁸

V Dokumentech perzekuce nalezneme definici židovského podniku a pojednání o průkazech rodového původu⁵⁹. Dne 19. května 1939 vydala vláda protektorátu Čechy a Morava nařízení o opatrování dokladů pro úřední důkaz rodového původu. Obstarávání a ověřování dokladů mělo na starosti ministerstvo vnitra. Zakazuje sňatky mezi židy a státními příslušníky německé nebo rodově příbuzné krve, i když by byly uzavřeny v cizině. Národní práce z 15. července 1939 přinesla zprávu o prvním trestu za hanobení rasy. „Přes zákaz sňatku mezi židovskou a německou krví uzavřeli žid. přísl. Mudr. Levy a něm. přísl. G. Paetschová r. 1936 sňatek v Moskvě a dopustili se tak zločinu proti zákonu na ochranu něm. krve a něm. cti“.⁶⁰ Ze zločinu hanobení rasy byl odpovědný muž. Zakázán byl nemanželský styk mezi židy a státními příslušníky německé nebo rodově příbuzné krve. Žid nemohl být říšským občanem, i když se až do té doby za příslušníka německého národa považoval a hlásil se k tomu.

Osmý prováděcí výnos říšského protektora o židovském majetku ze dne 21. června 1939 ukládá židům, aby se přihlásili k držbě cenných papírů. Tento výnos se vztahoval i na nežidovské manžele, není-li jejich manželství k 1. listopadu 1940 rozvedeno nebo rozloučeno. Nebylo-li stanoveno jinak, manželé žijící ve společné domácnosti, kde jeden z nich byl židem, mohli ze všech svých vázaných účtů (společných či oddělených, i kdyby byly u různých peněžních ústavů) vybírat pro sebe a příslušníky rodiny dohromady 1 500 K týdně.

Od roku 1940 vznikaly v protektorátu nové vyhlášky týkající se přímo smíšených manželství. Manželé/-ky židovských osob a míšenci nebo také árijské osoby, které byly židy adoptovány, se tak dostali do kolotoče nacistické právní mašinérie. Protože majetková a devizová omezení byla platná nejen pro židy, ale částečně i pro manžele židů, vyžadovaly různé právní a peněžní transakce zjištění, zda zúčastněné strany nejsou židy, manželem/-kou

⁵⁸ ŽMP DP inv. č. 20b/5.

⁵⁹ O rodovém původu rozhodovaly dvě německé normy: Vládní nařízení ze dne 19. května 1939, č. 166 Sb., o opatrování dokladů pro úřední důkaz rodového původu a vládní nařízení ze dne 7. května 1945, č. 180 Sb., s některými předpisy o sporech o rodový nebo pokrevní původ. Dále oběžník ministerstva vnitra z 1. února 1940, č. 3218, 1940 – 9; z 6. března 1940, č. B – 1055 – 31/1 – 40 – 2; z 10. srpna 1940, č. 24.732/1940 – 9. Dále výnos ministerstva spravedlnosti z 20. srpna 1940, č. 37.998/40-13; z 26. srpna 1940, č. 38.895/40 – 11; výnos č. 60.809/40 – 13 (viz ŽMP DP inv. č. 20b/1).

⁶⁰ ŽMP DP inv. č. 20b/1.

židovské osoby, židovským podnikem nebo židovským sdružením osob. K tomu sloužilo předložení tzv. *árijského prohlášení*.⁶¹

Rychle vznikající nařízení měla přizpůsobit právní normy situaci, která již panovala v Německu a Rakousku. Množství opatření vznikalo v oblasti peněžních ústavů. Banky žádaly od svých klientů potvrzení o neárijském původu.⁶² Když si ho dotyčný nezajistil, banka ho nadále považovala za žida, z čehož pak samozřejmě plynula další opatření. Zmíněné nařízení bank spadalo pod větší „úkol“ ve změněných politických podmínkách – zajištění veškerého židovského majetku. Židovský majetek představoval velmi lákavé obohacení jak pro nacisty, tak pro české kolaboranty.

Z 16. března 1940 pochází dodatek k oběžníku ze dne 12. března 1940, č. 168, který vysvětluje některé nejasnosti ohledně nařízení o zajištění židovského majetku ve smíšených manželstvích. Nově se zde nařízení dříve platná jen pro židy vztahují i na árijské partnery židovských osob. Dodatek například stanovuje částku, jež si židovští a nežidovští manželé mohou vybírat z účtu u své banky. Občané árijského původu měli určité výhody, mohli například zažádat o výjimku, ale i jejich život začal být zásadně kontrolován. Ve vyhlášce je omezen pohyb financí na vkladních knížkách, v podnicích atd. Vyhláška má zabránit nežádoucímu přesunu peněz mezi árijským a židovským partnerem. Proto jsou platy a výběry peněz árijských osob sledovány. Nicméně árijské občané neměli být posuzováni jako židé. Nová nařízení zakládala složitou administrativu. Banky musely všem klientům, kteří u ní měli běžný účet, a u kterých nebylo zatím zjištěno, že jsou židy, zaslat k podpisu následující prohlášení: „*Prohlašuji, že nejsem židem ve smyslu nařízení pana říšského protektora ze dne 21. června 1939 a nejsem v manželství s osobou židovskou.*“⁶³ Pokud banky prohlášení neobdržely do 1. dubna 1940, mohly s vklady provádět jen takové transakce, které byly povoleny židům. Když banka zjistila, že klientem je žid nebo osoba, jež má za manžela/-ku židovskou osobu, označila takový účet za vázaný židovský účet. Platy pro osobu árijskou mohly být prováděny jen na vázaný účet osoby židovské nebo na společný účet manželů. V nařízení jsou dále omezeny provozní náklady židovských podniků.

Pro představu nacistické mašinérie bych chtěla uvést ještě několik nařízení. Jedním z nich je nařízení vydané Ministerstvem vnitra dne 10. října 1941 v Praze⁶⁴. Požaduje vypracování a odevzdání seznamů veřejných zaměstnanců, kteří jsou židovskými míšenci prvního nebo druhého stupně či žijí v manželství s židem nebo židovským míšencem prvního

⁶¹ ŽMP DP inv. č. 20b/6.

⁶² ŽMP DP inv. č. 20a.

⁶³ ŽMP DP inv. č. 20a.

⁶⁴ ŽMP DP inv. č. 58.

stupně⁶⁵. Seznamy bylo třeba vyhotovit odděleně pro německé státní příslušníky a pro protektorátní státní příslušníky. Nařízení se týkalo všech zaměstnanců veřejnoprávních zařízení, úředníků územních samospráv, ministerstev apod. Seznamy bylo nutné předložit do 22. října 1941.

Od března 1939 do 21. června 1941 bylo v protektorátu vydáno asi 157 různých zákonů a prováděcích nařízení⁶⁶. Nejvíce represivních opatření bylo provedeno v otázce židovského majetku a omezování osobních práv. Nařízení zasahovala do života smíšených manželství, znepríjemňovala jim už tak napjatou politickou situaci a tlačila árijské partnery k tomu, aby se dali rozvést. Vydávání nařízení pokračovalo samozřejmě i po roce 1941.

Vládní nařízení ze 7. března 1942 udává další předpisy o židech a židovských míšencích.⁶⁷ V první části pojednává o manželství židů a židovských míšenců. Doplnjuje říšské právní normy o zákazech manželství kvůli míšení cizorodé krve. Zakazuje uzavřít manželství mezi židem a protektorátním příslušníkem, který není žid nebo židovský míšenec s dvěma úplně židovskými prarodiči. Taková manželství jsou neplatná, ať jsou uzavřena v protektorátu či v cizině. To bylo stanoveno vládou již 19. května 1939. Židovští míšenci potřebovali k uzavření sňatku s protektorátním příslušníkem, který není žid nebo míšenec s dvěma úplně židovskými prarodiči, povolení ministerstva vnitra. Manželství neměli uzavírat ani míšenci protektorátní příslušnosti mající jen jednoho úplně židovského prarodiče. Takový sňatek, i kdyby byl uzavřen, byl neplatný. Snoubenci musí před sňatkovým úřadem písemně prohlásit, že podle říšských práv není překážek k jejich manželství. Na případné požádání to museli prokázat. Pokud překážky existovaly, sňatkový úřad nesměl sňatku vyhovět. Zakázán a trestán byl mimomanželský styk mezi židem a nežidovským protektorátním příslušníkem.

Nařízení se týkala i dalších oblastí jako používání různých přístrojů, pohyb po městě, návštěva veřejných prostranství, vlastnictví domácích zvířat, vzdělávání apod. Židé se nesměli účastnit telefonního styku od ledna 1941 a telefony jim byli odebrány. O rok později, od 25. února 1942, bylo toto nařízení rozšířeno i na nežidovské účastníky, pokud bydleli ve společné domácnosti se židy.⁶⁸

Vládní nařízení ze dne 9. dubna 1942 se zabývá možnostmi práce židovských míšenců ve veřejné službě.⁶⁹ Veřejní zaměstnanci v činné službě nebo na dovolené s čekatelným, kteří jsou židovskými míšenci nebo jejichž manželka je židovkou nebo

⁶⁵ Pokud náleží k okruhu osob uvedených v odstavci 1, 25 a 26 vládního nařízení č. 379/1939 Sb.

⁶⁶ ŽMP DP inv. č. 20b.

⁶⁷ ŽMP DP inv. č. 20b/5.

⁶⁸ Lagus, Polák, 2006, s. 42.

⁶⁹ ŽMP DP inv. č. 20b/5.

židovskou mísenkou prvního stupně a kteří se účastní veřejného pensijního zaopatření, budou přeloženi do trvalé výslužby. Služební poměr čekatelů se za stejných předpokladů zruší a čekatel obdrží odbytné ve výši jednoho měsíčního platu. Pokud se neúčastní veřejného pensijního zaopatření, budou propuštěni s odbytným ve výši polovičního ročního platu. Opatření budou provedena do tří měsíců od vyhlášení nařízení. Výjimku mohou dostat veřejní zaměstnanci, jejichž manželka je mísenka prvního stupně a míšenci, „jestliže již 1. srpna byli veřejnými zaměstnanci nebo jestliže ve světové válce bojovali na frontě na straně Rakousko-Uherska nebo jeho spojenců nebo jestliže jejich otcové, synové nebo manželé na této straně ve světové válce padli.“⁷⁰ Veřejným zaměstnancem se může stát ten, kdo není židovský míšenec a kdo nemá za ženu židovku nebo mísenku. Je-li manželka mísenkou druhého stupně, může příslušný ústřední úřad udělit výjimku. Veřejný zaměstnanec může uzavřít sňatek s osobou, která není židem nebo židovským míšencem. Výjimku lze získat, je-li snoubenkou mísenka druhého stupně.

V příloze č. 1 uvádím dotazník, který museli lidé ze smíšených manželství a židovští pěstouni německých dětí vyplnit a odevzdat příslušné náboženské obci v lednu 1942 (pro tábor Benešov a Hagibor, není blíže specifikováno).⁷¹

Výnos Ministerstva školství z 8. září 1942 upravuje návštěvu škol židovskými míšenci.⁷² Do obecných a středních škol nesměli být nadále přijímáni židovští míšenci s dvěma židovskými prarodiči a ti, kteří už do školy chodili, ji museli opustit. Pouze ve 2. a 4. třídě směli školní rok dokončit. Míšenci s jedním židovským prarodičem směli být do škol přijímáni, ale pouze tehdy, pokud ve třídě bylo ještě místo a pokud tím nebudou poškozeni žáci německé nebo spřízněné krve. Židovští míšenci také nesměli být přijati do učitelských ústavů.

Vládní nařízení o židovských míšencích v povolání notářském z 11. prosince 1942 zbavuje notáře své práce za dále popsanych podmínek. Notáři, jež jsou židovskými míšenci nebo jejich manželka je mísenkou prvního stupně či židovkou, budou zproštěni své funkce do tří měsíců od účinnosti tohoto nařízení. Ministr spravedlnosti může udělit výjimku kandidátovi notářství, jestliže je jeho manželka židovskou mísenkou prvního stupně nebo jsou-li židovskými míšenci, kteří bojovali ve světové válce na straně Rakousko-Uherska či jejich otcové nebo synové tam padli. Přestupky se trestají pokutou do 100 000 K nebo vězením do 6 měsíců.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ ŽMP DP inv. č. 58.

⁷² Lagus, Polák, 2006, s. 45-6.

V roce 1943 vznikaly některé nové úpravy protižidovského zákonodárství.⁷³ Nové zákony a nařízení protektorátu Čechy a Morava například měnily oběžník ministerstva vnitra z 13. srpna 1940 ohledně zjišťování nežidovského původu nemanželsky narozených osob. Nová úprava ulevuje veřejným zaměstnancům nemanželského původu a veřejným zaměstnancům, kteří nejsou židovskými míšenci podle oběžníku ministerstva vnitra z 29. května 1942.

Peněžní ústavy byly do roku 1943 arizovány, a proto byly na příště povoleny úlevy ohledně tzv. arijských prohlášení. V případě smrti žida připadlo jeho jmění Říši. Při ministerstvu vnitra byl zřízen rodopisný úřad pro Čechy a Moravu, který obstarával doklady o úředním důkazu rodového původu, rozhodoval v pochybných případech a kontroloval a ochraňoval rodopisy.

Změny se týkaly i sňatkového a rozlukového práva. Vznikla otázka, zda při svěřeni péče dítěte při rozvodu rodičů, když pomineme rozsudek o vině, má být přihlíženo k rasovému původu rodičů. Zdůrazňováno bylo blaho dítěte. 29. března 1943 došlo k úpravě práva v péči o děti z rozvedených a rozloučených židovským manželství.⁷⁴ Presidium vrchního soudu v Praze o tom informovalo všechny soudy v Čechách. „Říšský ministr spravedlnosti sdělil soudům v oblasti působnosti par. 81 manželského zákona ze dne 6. července 1938, že při významu, který má rasová příslušnost, budou pro rozhodnutí poručenského soudu rozhodná vždy rasová hlediska.“⁷⁵ To platilo i pro německé soudy v protektorátu, u nich měla mít úprava práva následující důsledky:

- 1) U smíšených manželství mezi osobami německé (a příbuzné) krve a židy bude péčí o židovského míšence 1. stupně pověřen židovský rodič. Při pochybnostech v konkrétních případech bude určen pěstoun žid nebo židovský míšenec 1. stupně, přičemž přednost má žid.
- 2) U smíšených manželství mezi osobami německé (a příbuzné) krve a židovskými míšenci prvního stupně bude péče o dítě, které je židovským míšencem 2. stupně, svěřena rodiči německé (a příbuzné) krve, příp. pěstounovi německé (a příbuzné) krve.
- 3) U smíšených manželství mezi osobami německé (a příbuzné) krve a židovskými míšenci 2. stupně nemusí být zásadně přihlíženo k tomu, že jeden z manželů je

⁷³ ŽMP DP inv. č. 20b/6.

⁷⁴ ŽMP DP inv. č. 58/2.

⁷⁵ ŽMP DP inv. č. 58/2.

míšenec. Existuje-li výrok o vině, je rozhodující. Dále je rozhodující to, kdyby se u míšence projevíly židovské znaky působící škodlivě na výchovu dítěte.

- 4) U smíšených manželství mezi míšenci 1. stupně nebo 2. stupně s „Plnožidy“ případně péče o dítě zásadně plnožidovskému rodiči.
- 5) U smíšených manželství mezi míšenci 1. stupně a míšenci 2. stupně „přejdou děti pravidelně za horší stránkou“.⁷⁶ Práva k dítěti budou uznána zásadně míšenci 1. stupně.

Rasová hlediska se stala rozhodující i při úpravě osobního styku mezi dítětem a rodičem, který není oprávněn péčí o dítě. Zdůrazňovány byly úpravy hlavně u dětí, jež pocházely ze smíšeného manželství mezi osobou německé (a příbuzné) krve a míšencem 1. stupně. Měly být jasně svěřeny rodiči nebo pěstounovi německé krve a mělo být zamezeno styku dítěte a rodiče, který by svou rasovou příslušností ohrožoval „poněmčení“ dítěte. Je-li zapotřebí, mohl být styk i na trvalo zakázán. Zmiňovaná ustanovení platila pro děti jak rozloučených, tak rozvedených rodičů. Soudy měly též prozkoumat dřívější případy, ve kterých nebylo tohoto výnosu použito.

Ze zmiňovaných právních norem si lze myslím udělat zřetelný obrázek o tom, jak mnoho tato opatření ovlivňovala životy smíšených párů a míšenců. S nařízeními a vyhláškami se kromě jiného pojila i přebujelá byrokracie.

⁷⁶ ŽMP DP inv. č.58/2.

9) Život míšenců a smíšených párů v protektorátu

Právní legislativa je důležitá, ale nesmíme zapomínat na skutečný každodenní život lidí. Vedle právních nařízení nalezneme mnoho dalších faktorů, které ovlivňovaly životy. Položme si pár otázek. Jaká byla asi atmosféra oněch tíživých dnů? Jak se k míšencům a smíšeným párům chovala společnost? Jak se s osudem potýkali samotní míšenci a osoby v smíšeném manželství? Na tyto otázky je těžké odpovídat, pokud jsme něco podobného nezažili na vlastní kůži. Z výpovědí pamětníků se zdá, že před 2. světovou válkou nebylo na tyto lidi obecně ze strany obyvatelstva – židovského i českého – pohlíženo odlišně. Mnozí míšenci, děti a mládež, ani nevěděli, že pocházejí z nějakého „smíšeného“ manželství. Smíšená manželství nebudila žádný všeobecný rozruch. Židovství bylo v této době již asimilováno a plně přizpůsobeno českému prostředí. Manželství mezi židy a křesťany byla i výrazem značné tolerance mezi oběma skupinami. Z původního židovství ve smyslu životního stylu se postupně vyvinulo židovství jako náboženství, chápané v demokratickém státě za soukromou záležitost, případně záležitost rodinnou.

Ještě koncem 19. a začátkem 20. století byly ovšem smíšené sňatky často doprovázeny hlubokým rodinným rozkolem a i v méně zbožných židovských rodinách bylo něco takového nemyslitelné. Podobný postoj ke smíšeným manželstvím zřejmě zastávaly i křesťanské rodiny. Někdy přistoupil jeden z manželů k víře partnera, ženy se častěji přizpůsobovaly mužům. V jiných případech si oba manželé ponechali svou víru a v rodině se udržovaly tradice obou náboženství. Z výpovědí pamětníků ze smíšených manželství jasně vysvítá, že lidé židovského původu často slavili křesťanské svátky a byli vychováni v duchu československého vlastenectví. Někteří byli pokřtěni, vyznávali jiná náboženství nebo se k žádnému náboženství nehlásili. Z výzkumu o postojích obyvatelstva⁷⁷ provedeného oddělením holocaustu Židovského muzea v Praze vyplývá, že z 517 dotazovaných židovských pamětníků jich 57% považovalo své rodiny ve 30. letech 20. století za židovské, i když náboženské zvyky dodržovaly jen velmi vlažně. Většinou slavily i svátky křesťanské, hlavně Vánoce, nikoli jako svátek náboženský, ale jako krásnou tradici. 26% dotázaných uvádí, že jejich rodiny byly bez vlivu náboženství a 1% respondentů bylo pokřtěných. Někdy vedla smíšená manželství k úplnému ústupu od religiozity. Jak rodina k víře přistupovala, se projevovalo na vztahu k dětem – někteří míšenci byli zapsáni jako židé, jiní jako křesťané a

⁷⁷ Hyndráková, Lorencová: *Postoje českého obyvatelstva k Židům ve 30. a začátkem 40. let ve vzpomínkách pamětníků*, 1999.

další jako bezvěrci. Projevy antisemitismu v Čechách do roku 1939 téměř neexistovaly. V mnohých případech teprve nacistické Německo připomnělo těmto lidem jejich původ, a to způsobem dosti bolestným. Někteří se kvůli trpkému osudu od židovství už navždy odvrátili. Jiní, kteří přežili, se po válce začali o „své“ židovství či židovské kořeny naopak zajímat a paradoxně k záměru nacistů si k němu našli novou cestu. Ostatní už nechtěli nadále žít v nežidovské společnosti a přestěhovali se do Izraele.

Život byl spjat s událostmi všedního dne a lidskými vztahy, které byly opravdu různé – od aktivního antisemitismu, přes lhostejný a neutrální přístup, až k aktivnímu přátelství a pomoci. Mnozí lidé z řad obyvatelstva se nechali strhnout nacistickou demagogií a propagandou v médiích. Jiní se snažili v rámci svých možností pomoci nebo dokonce pro pomoc druhým nasazovali holé životy. Nejdůležitější, a u smíšených manželství to platí dvojnásob, byl postoj, který zaujali nejbližší. Nicméně to mohla být i anonymní osoba nebo maličká událost, která mohla totálně ovlivnit lidský život.

Na rozdíl od míšenců, kteří se svým původem nemohli nic udělat, nežidovští manželé židovských partnerů do svého osudu zasáhnout mohli. Nacistická politika na ně vyvíjela nátlak, aby se dali se svými židovskými partnery rozvést. Podle Feder⁷⁸ byla smíšená manželství v protektorátu šetřena více než v nacistickém Německu. V Německu bylo na smíšená manželství, respektive na árijské partnery, tlačeno značně. Ženy byly nuceny podepsat žádost o rozvod, který zněl asi takto: „*Provdala jsem se jako mladá, nezkušená děvče za žida. Nikdo mne tehdy neupozornil, že se dopouštím ohavné zrady na německém národě. Lituji upřímně onoho kroku a prosím, aby mé manželství bylo rozloučeno, neboť jest pro mne nesnesitelné, abych žila ve společné domácnosti s člověkem, kterého dnes nenávidím.*“⁷⁹ Žádostem o rozvod soudy překotně vyhovovaly. V protektorátu bylo takových rozvodů méně, protože Němci na ryzosti české rasy tolik nelpěli.⁸⁰ V Čechách bylo podle Federova názoru rozvodů z důvodů smíšeného manželství málo, a pokud se vyskytovaly, byly spíše formální z důvodu záchrany zaměstnání, majetku apod. Podle mého zkoumání výpovědí pamětníků z Židovského muzea v Praze však rozvody smíšených párů v protektorátu nebyly ojedinělé, i když se třeba bývalí manželé nadále tajně stýkali.

⁷⁸ Feder, R.: *Židovská tragédie. Dějství poslední*, Kolín 1947, s. 92-93.

⁷⁹ Feder, 1947, s. 92.

⁸⁰ Feder píše, že Hitler nesnášel jak židy, tak i všechny Slované. Šlo o nenávist politickou. Hitler zkrátka potřeboval prostor pro árijskou rasu a postupoval čistě racionálně. Židé byli první na řadě jako skupina, které se lze nejjednodušeji zbavit. Na řadu by pak přišli i Češi a další Slované, kteří by překáželi v rozpínavosti vládnoucí nordické rasy (s. 101). Na mnoha místech Federovy knihy je cítit hluboká nenávist k Němcům, pravděpodobně i vzhledem k tomu, že jeho kniha je napsána hned po válce. Domnívám se proto, že některé jeho výpovědi je zapotřebí brát trochu s odstupem.

Židé ze smíšených manželství měli oproti ostatním židům určitá privilegia. Zatímco židé byli bez diskusí sestěhováni a od roku 1941 deportováni do Terezína, oni směli někdy zůstat ve vlastních domech a bytech. Oproti zbytku českých a německých obyvatel dostávali nižší dávky potravin. 24. června 1942 uzavřela Ústředna pro židovské vystěhovalectví židovské školy a zakázala jakékoliv vyučování židovských dětí i v soukromých kroužcích. Z veřejných škol byli vyloučeni též míšenci prvního stupně.⁸¹ Smíšená manželství zůstala ušetřena od větších pohrom do léta roku 1944.

Rozhodnutí o způsobu vypořádání se s míšenci a smíšenými manželstvími mělo padnout na poradě ve Wannsee, kterou svolal Heydrich na 20. ledna 1942. Jejím hlavním tématem bylo „konečné řešení židovské otázky“ a způsob jeho provedení (byla odhlasována výstavba plynových komor, které měly vymítit evropské židovstvo během jediného roku). Ve Wannsee se horlivě diskutovalo o problematice míšenců. Účastníci porady měli na toto téma rozdílné názory. Heydrich dle protokolu prohlásil, že židé starší 65 let, židé s válečným vyznamenáním a těžcí váleční poškozcenci budou dopraveni do ghetta pro staré (do Terezína)⁸², „...[Míšenci prvního stupně budou sterilizováni nebo evakuováni⁸³ a je třeba na ně pohlížet jako na Židy, míšence druhého stupně lze všeobecně považovat za árijce. U smíšených židovsko-německých manželství je třeba rozhodnout, má-li být Žid evakuován nebo] zda bude – s ohledem na možný dopad účinku opatření na příbuzné tohoto smíšeného manželství s německou krví – dopraven do ghetta pro staré. [V obdobném smyslu to platí také pro bezdětná manželství míšenců prvního stupně s Němci a rovněž pro manželství s dětmi, kde míšenci spolu s dětmi platí za Židy. Partneri z manželství míšenců se Židy nebo míšenců prvního a druhého stupně budou evakuováni nebo přijdou do ghetta pro staré.] ...“ Pracovně nasazení židé, za něž dosud není náhrada, zatím neměli být ve smyslu provádění směrnic evakuováni. Protokol z Wannsee je klíčem k pochopení oficiální židovské politiky, jak byla prováděna od podzimu 1941 až hluboko do roku 1944, v mnohém až do konce války. Problémem bylo, zda uznat část árijské krve, které kolovala v žilách míšenců a zda chránit partnery židů, kteří byli sice árijci, ale sňatkem s židem se zkompromitovali. Problémem bylo i byrokratické provedení Heydrichova návrhu. Jednalo se též o možnosti vyjmout míšence a smíšené páry z evakuace, ale nucenou sterilizací zamezit dalšímu pronikání židovské krve do

⁸¹ Adler, 2003, s. 36-37.

⁸² Adler, 2003, s. 50-51.

⁸³ „Evakuací“ byla myšlena likvidace v souladu s „konečným řešením židovské otázky“.

čisté árijské rasy. Konečné rozhodnutí o problematice míšenců a smíšených manželství ve Wannsee nepadlo.⁸⁴

Smutný osud kolikrát potkal česko-židovské manželství s dětmi míšenci. Zatímco rodiče zatím mohli zůstat v místě bydliště, jejich děti byly deportovány do Terezína. Takový osud potkal například pozdější šéfkou opery Národního divadla Evu Hermannovou (o jejím životě pojednávám v kapitole Konkrétní osudy). Z protektorátu Čechy a Morava byly děti ze smíšených manželství deportovány většinou od 14 let. Jindy byli zase deportováni rodiče, zatímco děti mohly zůstat doma. Dokladem je např. autobiografická kniha Aleny Ludvíkové.⁸⁵ Tak či tak, roztržení rodiny bylo pro všechny zúčastněné velmi bolestné.

Osud českých míšenců a smíšených páru na území protektorátu je spjat s historií Terezína. Terezín fungoval jako koncentrační tábor od 24. listopadu 1941 až do osvobození 8. května 1945. Terezín bylo jediné „ghetto pro staré“, pobyt v tomto táboře se nenazýval evakuací. Skupiny uvedené v protokole z Wannsee nakonec do Terezína dorazily, ale v případě „míšenců“ a „smíšených manželství“ se objevily větší těžkosti, než se očekávaly. Z řad míšenců byli do Terezína odesláni jen někteří a ze smíšených manželství jen židovští partneři, a to většinou teprve od poloviny ledna 1945. V samotném městě Terezín žilo na počátku budování ghetta několik málo židovských žen provdaných za árijce.⁸⁶ Co se s nimi stalo, se mi zjistit nepodařilo.

Historie terezínského ghetta v letech 1941-1944 se týká především židů jako takových. Spadají sem i židovští partneři, jejichž manželství s nežidem bylo rozvedeno a míšenci, kteří byli „osobami za židy platící“ (Geltungsjuden). V běžné táborové řeči se o míšencích mluvilo jako o „polovičních židech“. Nalezneme několik zmínek o přítomnosti míšenců v táboře, z řad jak českého, tak i cizího obyvatelstva. Patřil mezi ně např. bývalý německý důstojník a poloviční žid Dr. Karl Löwenstein, který byl od 23. září 1942 do 3. července 1943 velitelem „bezpečnostního oddělení“ a pro tábor prosadil u velitelů SS mnoho. V Terezíně přežil do konce války.⁸⁷

Od ledna 1942 začaly transporty z Terezína na východ. Mezi uznávané důvody k reklamaci patřilo: roztržení rodin, věk nad 65 let, vysoká válečná vyznamenání, následky válečného poranění, které min. ze 60% znemožňovalo výdělek, platné árijské smíšené manželství, některá cizí státní příslušnost. Poloviční židé, židovští rodiče „míšenců“ a lidé

⁸⁴ Podrobněji viz 4. kap. Protokolu z konference ve Wannsee, dostupný z [www: <http://www publica.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=320&Itemid=51>](http://www publica.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=320&Itemid=51)

⁸⁵ Ludvíková: *Až budu velká, napíšu román*, G plus G, Praha 2006.

⁸⁶ Adler, 2003, s. 57.

⁸⁷ Adler, 2003, s. 189-193.

různě privilegovaní byli většinou ušetřeni. Rozsáhlé deportace v rámci protektorátu skončily na jaře 1943, dále se sestavovaly už jen velmi malé transporty. Počet „židů ve smyslu rasy“ (Rassejuden) žijících v protektorátu byl k 30. červnu 1941 (před počátkem deportací) 88 686, k 31. březnu 1943 už jen 11 267 (z toho 6 137 „mojžíšovského“ vyznání).⁸⁸

Těžkou prací v táboře měly malé skupinky mužů pracující v dolech a na stavbě silnic. Později se jejich situace natolik zhoršila, že byli rádi, když v létě 1943 byli odvoláni zpátky do ghetta. Jejich místa museli převzít „svobodní“ židé, tzn. muži ze smíšených manželství.⁸⁹ Míšence nalezneme také v Osvětimi. V srpnu 1943 navštívil Dr. Leo Baecka jeho přítel Vítězslav Lederer, český poloviční žid, který byl v Osvětimi-Birkenau. Byl zde podroben selekci a otrocké práci jako všichni ostatní. Dále byl poslán do pracovního tábora, odkud se mu podařilo uprchnout a dostat zpět do Prahy. Do Terezína se vkradl tajně podplacením českého četníka, aby Baecka varoval.

V r. 1944 byli židé z protektorátu, Říše i Rakouska už deportováni. Dosud zůstával židovský manžel před transportem chráněn, a to i tehdy, když druhý manžel zemřel, nebo když manželství skončilo jiným způsobem, pokud zde byly děti považované podle norimberských zákonů za míšence. Začátkem roku 1944 byla tato ochrana zrušena a doma směli zůstat jen ti, kteří měli nežidovské děti ve věku dvou let (takových případů moc nebylo).⁹⁰ Každou chvíli přijížděly do Terezína nějaké malé transporty, třeba i jen o 4-6 lidech. Do zahájení podzimních likvidačních transportů přijelo z Čech a Moravy 373 vězňů, z Říše 1 523 vězňů, z pohraničí 81 osob a z Rakouska 205 vězňů.⁹¹ Z Dánska dalších 10 vězňů. Vězni, kteří nějak pozbyli ochrany, přijížděli i jednotlivě. V roce 1944 přijížděly obecně do Terezína jen malé transporty o několika desítkách lidí.

14. května 1944 se v Terezíně nacházelo 1 954 partnerů ze smíšených manželství s 38 rodinnými příslušníky a 1 624 míšenců s 950 rodinnými příslušníky.⁹² Počátkem září 1944 byla v Terezíně ohlášena zpráva o chystaných deportacích pěti až sedmi tisíc vězňů, pouze práce schopných osob do 50 let. Podle sdělení dr. Eppsteina Rahm telefonicky oznámil, že spřízněnost s arijskými příslušníky, resp. charakter míšence nebrání zařazení do transportů.⁹³ Některé skupiny lidí jako prominenti, váleční poškození (50% a víc), Dánové, asociální živly aj. být zařazení neměli. Mezi 28. zářím a 28. říjnem 1944 bylo z Terezína do Osvětimi

⁸⁸ Adler, 2003, s. 96.

⁸⁹ Adler, 2003, s. 140.

⁹⁰ Lagus, Polák, 2006, s. 127.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Adler, 2003, s. s. 297-8.

⁹³ Adler, 2003, s. 247.

deportováno něco přes 17 000 osob⁹⁴, mezi nimi mnoho vedoucích osobností a lidí dříve chráněných. Prvními dvěma transporty jeli jenom muži, v třetím byla většina mužů a v dalších transportech odjížděly opět celé rodiny jako dříve. Touto mohutnou vlnou transportů byly porušeny směrnice z Wannsee, neboť byli obětováni také „míšenci“ a „osoby s árijci spřízněné“. Praxe byla o něco mírnější, než předpis k transportům nabádal. Míšenci se částečně ještě zachránit mohli, osoby s árijci spřízněné většinou ne. Váleční poškozenci byli přezkoumáni a v mnoha případech byli odvečeni. Ušetřeni nezůstali ani nemocní, lékařský personál a děti. Cílem těchto masivních transportů bylo ochromit tábor před možnou vzpourou v době, kdy Němci prohrávali válku a jejich moc slábala, proto byli hodně vybírání právě práceschopní muži.

31. října 1944 bylo v táboře 11 068 lidí (z toho přibližně 4500 žen a 4000 starých lidí – naprostá většina mužů byla deportována). Přísný táborový řád byl trochu uvolněn. V závěru roku 1944 byly zapomenuty některé dřívější příkazy. Během podzimu a zimy byly prováděny nesmyslné stavební práce.⁹⁵

Teprve deportace židů ze smíšených manželství počátkem roku 1945 znamenaly znovu příchozí transporty značného rozsahu. Mezi lednem až březnem 1945 přijížděli do terezína protektorátní židé ze smíšených manželství. Adler uvádí, že v době od 1. ledna 1945 do 19. dubna bylo do Terezína deportováno 7984 vězňů.⁹⁶ Pravděpodobně šlo z velké části o židy ze smíšených manželství. Datum 31. ledna 1945 uvádí jako den, kdy byli do Terezína deportováni židé ze smíšených manželství. Na jiném místě píše, že mezi lednem a březnem 1945 přišlo do Terezína okolo 8600 osob, z toho většina (asi 5200 osob) byla tvořena partnery ze smíšených manželství.⁹⁷ O počtu transportovaných osob nalezneme v Adlerově knize ještě třetí údaj, totiž že mezi 1. lednem 1945 a 10. dubnem 1945 dorazilo do Terezína 7 906 osob a z toho 5178 partnerů ze smíšených manželství.⁹⁸

Nováčci přicházeli hlavně mezi koncem ledna a polovinou března a zažívali nyní na vlastní kůži to, co desetitisíce osob před nimi. Blízký konec války zabránil, aby se podle Adlera nově příchozí v Terezíně zabydleli, pocítili vůči němu spřízněnost a sžili se se starousedlíky. Vždyť se často ani nepovažovali za židy. Týká se to zejména manželských partnerů židů z protektorátu, kteří se k starousedlíkům obvykle chovali i nepřátelsky a

⁹⁴ Lagus, Polák, 2006, s. 272.

⁹⁵ Adler, 2003, s. 256.

⁹⁶ Adler, 2003, s. 300.

⁹⁷ Adler, 2003, s. 254.

⁹⁸ Adler, 2003, s. 338 (pozn. č. 233)

odmítali vykonávat i interně nutné práce.⁹⁹ I tito lidé sem byli posláni pod hlavičkou „pracovního nasazení“, přičemž jim byla přislíbena svoboda pohybu a právo rozhodovat o hotovosti, kterou měli u sebe. V „šlojsce“ jim samozřejmě vše hned zabavili, čímž se vytvořil nespokojený element, který do tábora zapadl ještě hůře než např. Holanďané. Nováčky pochopili podle Adlera signály doby natolik špatně, že si v žádném případě nepřáli být počítáni k židům.¹⁰⁰ Aby je funkcionáři SS přiměli pracovat, dovolili jim psát rodinným příslušníkům. Tím, že měli minimálně toto privilegium, mohlo docházet zase k zpětné averzi ze strany Terezínských. 20. dubna 1945 se v Terezíně nacházelo 17 539 vězňů, z toho asi 7000 z protektorátu. 36,6% vězňů nebylo v této době mojžíšovského vyznání. To je značný nárůst oproti květnu 1944, kdy nemojžíšovského vyznání zde bylo 15,8% lidí.

Jiný zdroj¹⁰¹ uvádí, že k přerodu politiky vzhledem k židovským partnerům ze smíšených manželství došlo v polovině ledna 1945, kdy Hlavní úřad říšské bezpečnosti vydal nařízení, že všichni práce schopní židé ze smíšených manželství budou posláni do Terezína „k uzavřenému pracovnímu nasazení“. 31. ledna 1945 přijel do Terezína první z devíti takových transportů, označený jako *Arbeitseinsatztransporte*. Přijelo jím 1 056 osob, které před tím pracovali ve slídárně v pražském Hagiboru. Slídárna byla zrušena 30. ledna. Na popud nařízení Hlavního úřadu říšské bezpečnosti bylo takto pracovně nasazeno v Terezíně celkem 3 654 židů z území protektorátu. Drtivá většina pocházela z Prahy (přijeli sedmi transporty mezi 26. lednem a 16. březnem 1945), 53 osob z Olomouce a 53 osob z Ostravy. V deníku židovské ženy ze smíšeného manželství, který si psala v Terezíně, nalézáme potvrzující zprávu, totiž že 2. února 1944 přijelo asi 1000 lidí, skoro všichni z Hagiboru.¹⁰² 12. února 1945 bylo do Terezína za „pracovním“ účelem přemístěno 55 osob z pracovního tábora na statku Lípa. Obdobné transporty přijížděly do Terezína i z Berlína a dalších německých měst a také z Vídně.

Zajímavé je, že manželky ze smíšených manželství přišly do Terezína teprve nyní, zatímco jejich árijští manželé museli do táborů už několik měsíců před tím. Koncem září a začátkem října 1944 byli árijští manželé úředně vyzváni, aby se dali rozvést. Pokud tak neudělali, byli spolu s míšenci soustředěni v jízdnárně na Pražském hradě a po pár dnech odesláni do různých pracovních táborů – celkový počet těchto „požidovštělých“ mužů

⁹⁹ Adler, 2003, s. 254.

¹⁰⁰ Lagus, Polák zpochybňují určitá tvrzení Adlera, především část jeho práce zabývající se psychologii a sociologii terezínského táborového života, tato část podle nich není založena na vědeckých podkladech a je negativně zaměřena proti českým vězňům (2006, s. 11).

¹⁰¹ <http://old.hrad.cz/president/Havel/holocaust/>

¹⁰² Ludvíková, 2006, s. 157-8.

(*verjudet*) a míšenců se odhaduje na 2500.¹⁰³ Pracovní tábory zmiňované Lagusem, Polákem byly v Bystřici u Benešova, v Kleinsteinu (dnes Maly Kamień) ve Slezsku, v Klettendorfu u Vratislavi, v Postoloprtech, v Dubí a v Kalku. Do posledního byli posíláni manželé židovských míšenek. Muži tam pracovali pod dozorem SD a gestapa pro organizaci Todt. Měli civilní oblečení, jen v Klettendorfu museli nosit žlutý nápis „Arbeit für O.T.“ Šlo většinou o práce pro wermacht. Po úspěšné lednové sovětské ofenzivě roku 1945 byli vězni z táborů v Kleinsteinu a Klettendorfu evakuováni do pražského Hagiboru a prvními lednovými transporty byli deportováni do Terezína, spolu s ženami, které tam pracovaly na štěpení slídy. Z Hagiboru byl pak vytvořen průchozí koncentrační tábor pro muže, míšence a árijské manžele židovek. Odtud odcházeli do zmiňovaných pracovních táborů a do Osterode v Harzu. Poslední vězňové byli do Hagiboru přivezeni ještě 28. dubna 1945. Transporty přijíždějící z Prahy do Terezína od ledna do března 1945 tam jely ne jako do ghetta, ale jako do tábora pracovního. Předvolání znělo takto: *„Z příkazu Vám oznamujeme, že dne ... máte odcestovat k pracovnímu nasazení v Terezíně. Nežidovské děti nemohou být vzaty s sebou. Tyto děti mohou zůstat v bytě v opatrování příbuzných nebo známých, nebo mohou být dány k příbuzným nebo známým smíšeným manželstvím nebo do veřejných sociálních institutů (Okresní péče o mládež, sociální ústav hlavního města Prahy). Židovské děti musí být vzaty s sebou do Terezína. Odbavení majetku se neprovádí, neboť jde o pracovní nasazení a nikoliv přeložení bydliště nebo ghettoizování. Policejní odhláška se neprovádí. Bytem a majetkem může být v mezích zákonných disponováno...“*¹⁰⁴ Předvolání obsahovalo též podrobnosti o nástupu do transportu, o vybavení, informaci, že židovské a nežidovské děti byly rozlišovány podle norimberských zákonů, přičemž rozhodoval den sňatku a náboženská příslušnost. Transporty nebyly v Praze podrobeny prohlídce, a tudíž si vězni mohli vzít s sebou, co chtěli. Věci jim byly zabaveny až v Terezíně.

Nastíněnému vývoji událostí odpovídá i Federova výpověď o smíšených manželstvích.¹⁰⁵ Podle ní byli čeští muži ze smíšených manželství roku 1944 posláni do pracovních táborů v Bystřici u Benešova a do Postoloprte.¹⁰⁶ V Bystřici bylo na české muže tlačeno, aby se rozvedli. Když to udělají, byl jim slíben okamžitý návrat domů. Podle Federovy výpovědi se nechal rozvést jen jeden muž. Židovské partnery nacisté nastěhovali na plochu pražského hřiště židovského sportovního klubu Hagibor, kde byla zřízena pobočka tábořské továrny, a zde židé pracovali. Pracovat museli těžce, ale byli alespoň v Praze a mohli

¹⁰³ Lagus, Polák, 2006, s. 194.

¹⁰⁴ Lagus, Polák, 2006, s. 195.

¹⁰⁵ Feder, 1947, s. 92-93.

¹⁰⁶ O pracovních táborech pro nežidovské partnery ze smíšených manželství pojednávám v následující kapitole.

se trochu stýkat s rodinami. V lednu 1945 byli náhle přestěhováni do cukrovaru v Bohušovicích. Nacisté jim slíbili, že i když je to blízko Terezína, nebudou s ním mít nic společného, protože pojedou jako pracovní skupina (označení AE) a budou se mít minimálně stejně tak jako v Praze. Všichni byli ale posláni přes Bohušovice do Terezína, kde museli žít jako ostatní židé. Přišli tedy o všechny dosavadní výsady kromě dvou. Zaprvé mohli ihned psát domů a za druhé už po pár dnech obdrželi připouštěcí známky na balíky z domova. Vzhledem k tomu, že přišli do Terezína narozdíl od ostatních židů až v posledním roce války, byli na tom fyzicky i psychicky lépe. V té době byla také v Terezíně o něco lepší atmosféra a podmínky. Mezinárodní komise poslala tehdy do Terezína cukr, sýr, marmeládu, těstoviny, hrách, čokoládu a cigarety a to vše bylo rozdáno vězňům. Moc nacistů upadala. Do Terezína se chystala druhá mezinárodní komise, na kterou se museli nacisté připravit a podmínky v Terezíně naoko zlepšit. „Přikrášlování“ Terezína mělo pro jeho obyvatele i reálné pozitivní důsledky. Mezinárodní návštěva se uskutečnila 6. dubna 1945 a Eichmann na ní slíbil, že z Terezína už nebude deportován jediný žid.¹⁰⁷

V lednu 1945 obecně sílily snahy mezinárodních organizací týkající se vězňů a zajatců v táborech SS. 5. února 1945 byl dokonce ohlášen transport 1200 lidí z Terezína do Švýcarska, který byl dříve ujednán mezi bývalým švýcarským prezidentem Musym a Himmlerem. Vyloučeny však byly tytéž skupiny, které na podzim 1944 nebyly transportovány, dále nesměl odjet nikdo, jehož nejbližší příbuzní byli deportováni na východ a přístup neměli ani intelektuálové a význačné osoby.¹⁰⁸ Lagus, Polák uvádějí, že zařazení směli být jen vězni, kteří přijeli do 28. října 1944, pravděpodobně proto, že transportem neměli odjet míšenci a ti, kdo žili ve smíšeném manželství, stejně jako osoby jakkoli spřízněni z árijci a další osoby popsáni už výše. Transport skutečně odjel a v pořádku dorazil do Švýcarska. Ze zmiňovaných důvodů v něm bylo pouze 95 osob z Čech a Moravy, dalších 1105 osob bylo Němců, Holanďanů a Rakušanů.

Za zmínku stojí ještě dánští židé, kteří měli v Terezíně výsadní postavení díky intervencím své země. Dánsko s pomocí neutrálního Švédska své občany zachránilo. Švédsko totiž po okupaci Dánska přijalo 5 919 Dánů považovaných norimberskými zákony za židy, 1301 Dánů považovaných za míšence a 686 manželů nebo manželek těchto osob. Dánští židé v Terezíně dostali svobodu mezi prvními a byli odvezeni autobusy Švédského červeného kříže 15. dubna 1945.

¹⁰⁷ Adler, 2003, s. 262-263.

¹⁰⁸ Adler, 2003, s. 258.

O konečném osudu terezínského tábora bylo rozhodnuto tak, že se likvidovat nebude, a při obsazení Rusy budou židé ponecháni na místě. Himmlerův rozkaz o vydání tábora bez boje však nebrali Rahm a Günther vážně. Vězni se obávali, aby je velitelé SS všechny nakonec nepovraždili. 12. dubna přijel do Terezína Kasztner, první svobodný žid, který směl Terezín spatřit. Dr. Leo Baeckovi sdělil, že všichni budou brzo osvobozeni a nemají se čeho obávat.¹⁰⁹ Nicméně minulost tábora před 1. lednem 1945 měla být zapomenuta. Popel zemřelých uložený v papírových urnách byl už na jaře 1944 vysypán do Ohře a veškeré materiály, i ty nejnovější, byly společně s archivy SS spáleny.

Zavedený táborový provoz fungoval ještě v druhé polovině dubna a i poté, ale strach z SS i poslušnost upadaly. Napětí mezi vězni a vězniteli se stupňovalo a vedlo k rozkladu tábora ještě před jeho oficiálním zrušením. Do Terezína přicházeli další vězni z jiných koncentračních táborů v tzv. *evakuačních transportech*. První dorazil 20. dubna 1945¹¹⁰ a Terezínští poprvé spatřili naprosto zubožené lidi, doslova chodící kostry pokryté kůží, a na vlastní uši mohli slyšet to, co se dělo ve vyhlazovacích táborech na východě. Během dubna přijelo 12 863 židů.¹¹¹ Tábor byl nyní přeplněn vězni z pochodů smrti, mezi kterými nebyli jen židé, ale i političtí a kriminální vězni s pochybnou morálkou. Z velkého počtu lidí na malém místě si můžeme odvodit opětovné zhoršené podmínky života v ghettu. Navíc byl 24. dubna mezi nově příchozími zjištěn skvrnitý tyfus. Táborový řád v té době již neplatil. Lidé zbaveni důstojnosti nebyli ochotni dodržovat pořádek – „byl to konec, konec jako zánik, jako poslední soud – konec jako *nic*. Dál už *nic* neexistovalo.“¹¹² Před přeživšími stál po osvobození velký problém – jak z *ničeho* udělat opět *něco*. Mnoho lidí se v prvních květnových dnech sebralo a uteklo. Od 3. května 1945 SS proti uprchlíkům ani *nic* nepodnikaly. Opět to dokládá zápis v jednom terezínském deníku: „*Jezdí sem hodně árijců za svými židovskými protějšky. I přes plot si dají pusy a balíčky, dopisy. ... Již prý mnoho lidí smíšených uteklo v tyto dny domů a zdá se, že už se o to nikdo nestará.*“¹¹³

5. května 1945 žilo v Terezíně přes 30 000 vězňů a v protektorátě zůstalo 2 803 židů. Ještě před odchodem SS si do tábora pro své židovské vězně přišli jejich nežidovští příbuzní. 6. května 1945 Dr. Leo Baeck a další představitelé rady starších vyhlásili, že Červený kříž převzal ochranu Terezína a nabádali lidi k pořádku.¹¹⁴ Tentýž den byl přijat poslední větší počet vězňů (1 980 osob v zoufalém stavu). 7. května ohlásil Dunant kapitulaci Německa. Za

¹⁰⁹ Adler, 2003, s. 263.

¹¹⁰ Lagus, Polák, 2006, s. 209.

¹¹¹ Adler, 2003, s. 276 (pravděpodobně tím nebyli myšleni pouze židé, ale vězni obecně).

¹¹² Adler, 2003, s. 273.

¹¹³ Ludvíková 2006, s. 175.

¹¹⁴ Adler, 2003, s. 276-7.

datum osvobození Terezína se považuje 8. květen. Rusové dorazili do tábora 9. května a den na to přebrali vedení od Mezinárodního červeného kříže. Před 10. květnem opustilo město asi tisíc většinou českých židů, mezi 10. a 14. květnem dalších 3000 osob¹¹⁵, většinou v soukromě sehnanych dopravních prostředcích. 14. května vyhlásili Rusové kvůli tyfu přísnou karanténu. V táboře bylo 25 301 osob. 28. května byla karanténa zmírněna a odjezdy pokračovaly. 30. června zůstávalo v Terezíně ještě 5 952 osob. Repatriace oficiálně skončila 17. srpna 1945. Úplně poslední bývalí vězni opustili Terezín v listopadu 1945.

Někteří židé se pobytu v Terezíně vyhnuli, především ze zdravotních důvodů nebo protože se skrývali. K 5. květnu 1945, tedy v době osvobození, žilo v protektorátě 2 803 „židů ve smyslu rasy“ (z toho 820 „mojžíšovského“ vyznání).¹¹⁶

Na závěr této kapitoly bych uvedla ještě několik statistických čísel¹¹⁷ a dvě tabulky. Do Terezína bylo celkově z protektorátního území deportováno 73 468 židovských vězňů. Zahynulo jich tam 6 152 a osvobozeno bylo 6 875. Z osvobozených bylo 3 654 osob, tedy více jak polovina, ze smíšených manželství, kteří přišli do Terezína až v roce 1945. Z Terezína na východ bylo deportováno 60 382 protektorátních vězňů, z nichž se osvobození dožilo pouhých 3 097. Ze Sudet bylo v Terezíně uvězněno 611 židů a osvobození se dožilo 242 osob.

Následující tabulka má přiblížit počty osob ze smíšeného manželství a počty míšenců v Terezíně od května roku 1944 do konce války:

	celkový počet vězňů	počet partnerů ze „smíšeného manželství“ (jejich rodinní příslušníci)	počet „míšenců“ (jejich rodinní příslušníci)	procento vězňů nemojžíšovského vyznání	počet židů v protektorátě (z toho nemojžíš. vyznání)
14.5.1944	35 733	1 954 (38)	1624 (950)	15,8% (v květnu)	
20.4.1945	17 539			36,6%	
5.5.1945	přes 30 tis.				2 803 (820)

¹¹⁵ Adler, 2003, s. 279.

¹¹⁶ Adler, 2003, s. 96.

¹¹⁷ převzato z <http://old.hrad.cz/president/Havel/holocaust/>

Další tabulka ukazuje celkový počet vězňů v terezínském táboře mezi srpnem 1944 a dubnem 1945 (stav na konci měsíce)¹¹⁸:

Rok	Měsíc	Počet
1944	srpen	27 565
	září	25 520
	říjen	11 068
	listopad	11 117
	prosinec	11 474
1945	leden	12 615
	únor	15 487
	březen	17 565
	duben	17 517

¹¹⁸ převzato z <http://old.hrad.cz/president/Havel/holocaust/>

10) Pracovní tábory pro nežidovské partnery ze smíšených manželství a míšence

Deportace, věznění a práce v táborech nepostihlo jen „čistokrevné“ židy, ale i židovské míšence, židy ze smíšených manželství a nežidovské partnery ze smíšených manželství. Od roku 1944 pro ně byly zřizovány speciální tábory, které spadaly do pravomoci inspektora koncentračních táborů. Podnětem pro jejich vznik byla rasová idea oddělit vězně těchto táborů od ostatních árijců. První tábor měl vzniknout v Sudetech v Postoloprtech. Dále měly vzniknout tři tábory se společným velením v Bystřici u Benešova, Tvoršovicích a Vrchotových Janovicích. Nesly společný krycí název Sonderlager. Nakonec na území bývalé ČSR vzniklo táborů více. Mezi nejznámější patřil pražský Hagibor. Dále vznikl tábor v Oslavanech u Brna, tábor v Živohošti a Dubí (pobočky bystřického tábora), tábory Kalek a Načetín. Přehled táborů pro židovské míšence s českým a německým názvem a s dobou jejich existence ukazuje následující tabulka.¹¹⁹

Český název	Německý název	Doložená existence tábora
Bystřice u Benešova	Bistritz	podzim 1943 – duben 1945
Dubí	Eichwald	?
Kalek	Kallich	prosinec 1944 – květen 1945
Kalich	Kelch	1944 - 1945
Načetín	Natschung	prosinec 1944 – květen 1945
Oslavany	Oslawan	7. 4. 1942 – 18. 4. 1945
Postoloprty	Postelberg	1943 – duben 1945
Praha-Hagibor	Prag-Hagibor	13. 7. 1944 – 5. 5. 1945
Vrchotovy Janovice	Markt Janowitz	červen 1944 – březen 1945
Živohošť	Schiwohoscht	25. 3. 1945 – květen 1945

Základní informace o těchto táborech podává R. Bubeníčková, L. Kubátová a I. Malá v knize *Tábory utrpení a smrti*.¹²⁰ Koncem války byli židovští míšenci a „árijci spříznění s židy“ zařazováni do různých pracovních táborů, kde byli diskriminováni např. povinností nosit žlutou hvězdu s nápisem Jude. Pracovní tábory byly zřizovány většinou pro

¹¹⁹ Převzato Zemanová, Plachá, *Tábory pro tzv. židovské míšence a nežidovské partnery ze smíšených manželství na české území v době 2. světové války*, in: „Nepřichází-li práce k tobě...“, Praha 2003, s. 111, dostupný z [www: <http://www.zivapamet.cz/cze/projekty.php>](http://www.zivapamet.cz/cze/projekty.php).

¹²⁰ Bubeníčková, Kubátová, Malá: *Tábory utrpení a smrti*, Svoboda, Praha 1969.

muže. Ženy ze smíšených manželství nalezneme v pražském Hagiboru. V příloze č. 2 předkládám mapku všech táborů v Československu.¹²¹

Tábor Hagibor byl umístěn v Praze v tehdejší Schwerinově (dnes Vinohradské) ulici čp. 1201. Na místě používaném jako sportoviště se 13. července 1944 začaly stavět dřevěné baráky. Z deseti postavených baráků byly tři pracovní a sedm obytných, dřívější budova židovského starobince byla využita na správní účely. Tábor byl pod vedením SS a střežila ho posádka s kulometem. Byli zde internováni především mimopražští židé ze smíšených manželství nebo tzv. sporné případy. Práceschopní pracovali ve „slídárně“ firmy Glimmer-Spalterei, GmbH. Do „slídárny“ také každodenně docházely za prací pražské židovské ženy ze smíšených manželství. Dne 30. ledna 1945 nařídila Zentralstelle deportaci celé „slídárny“ a internovaných pracovníků do Terezína. Transport byl doplněn židovskými osobami z pražských smíšených manželství a uskutečnil se následujícího dne. V Terezíně byla „slídárna“ doplněna do plného pracovního počtu 1000 osob. Průměrný počet internovaných židovských osob na Hagiboru byl před transportem asi 1400 osob, po transportu tam zůstalo 100-150 osob. Celkem tudy prošlo 3000 osob. V únoru a březnu 1945 byl Hagibor využit jako sběrný tábor nežidovských manželů ze smíšených manželství a míšenců, kteří byli evakuováni před postupem spojeneckých vojsk z internačních táborů v Klettendorfu a Kleinsteinu. Tábor Hagibor byl zrušen pravděpodobně 5. května 1945 a zbylé osoby se vrátily do svých domovů.

Velký tábor pro židovské míšence vznikl v červenci 1944 v **Bystřici u Benešova**, s oficiálním názvem „*Sonderlager für jüdisch versippte Arier und jüdische Mischlinge auf dem SS-Truppenübungsplatz Böhmen*“. Tábor byl postaven na severním okraji obce asi 100 m od nádražní stanice a tvořily ho dřevěné baráky umístěné do čtverce a obehnané ostnatým drátem. V listopadu 1944 zde byli internováni s židy spříznění árijci (tzn. manželé židovských žen) a židovští míšenci ve věku od 20 do 60 let. Celá starší generace představovala předválečnou inteligenci. V táboře bylo internováno asi 1 250 vězňů. V pracovních knížkách měli všichni od úřadu práce, který je do tábora posílal, zapsáno: „*Totálně nasazen – válečná povinnost až do konce války*.“ Z vězňů bylo přibližně 85% Čechů, 10% Němců a 5% osob bez státní příslušnosti. Ubytování byli po 150 mužích v dřevěných barácích ze syrového dřeva, které byly po seschnutí plné štěrbin. Aby si zajistili trochu tepla, kradli vězni dříví na stavbě. Spali na papírových pytlích a v zimě se dle výpovědi jednoho z vězňů často probouzeli pokryti popraškem sněhu. V benešovské nemocnici zemřeli za dobu provozu tábora 2 Češi a 1

¹²¹ Bubeníčková, Kubátová, Malá, 1969, s. 136-137.

Němec. Příbuzní je směli pohřbít na hřbitově v Bystřici, převoz nebyl povolen. V polovině dubna 1945 se roznesla zpráva, že tábor bude rozpuštěn a 250 internovaných z tábora uprchlo před obavami z nejhoršího. K masakrům ani pochodu smrti však nedošlo, úřad práce v druhé polovině dubna 1945 tábor rozpustil a internované osoby mohly odejít domů. Bylo mezi nimi 15 nemocných. Poměry v táboře byly mnohem lepší než v ostatních koncentračních táborech, hrozby mučení a denního střílení zde nebyly. Přesto byli vězni drženi násilně, museli poslouchat denní rozkazy, trpěli pocity odloučení, byli deprimováni a vyřazeni z běžné práce a rodinného života.

Tábor v Bystřici byl hlavním táborem (Sonderlager A), patřil k němu ještě tábor v Tvoršovicích (Sonderlager B) a Vrchotových Janovicích (Sonderlager C).¹²² Tábor měl dále pobočky v Dubí u Teplic a v Živohošti. V těchto pobočkách byly životní a pracovní podmínky v podstatě srovnatelné.

Jak život v bystřickém táboře a jeho součástech vypadal? Tábor byl střežen příslušníky Waffen SS, kteří též dohlíželi na pracovní nasazení. Přímým představeným vězňů byl SS-Hauptscharführer der Feldgendarmerie Ernest Maurer. O jeho nelidském chování vypovídá jeden z vězňů.¹²³ V jednotlivých barácích byli ustanoveni staršínové a v celém táboře byl ustanoven „Lagerälteste“. Jednalo se většinou o československé důstojníky. V táboře panoval přísný režim. Budiček byl v 6 h ráno a večerka v 22 h. Během noci však docházelo často k apelům. Podle vzpomínek jednoho vězně byl v Bystřici trestán i sebemenší špatný pohyb.¹²⁴ Příslušníci SS prováděli na ubytovnách důkladné kontroly. Trest mohl přijít třeba za nesetření prachu. Uplatňovaly se hlavně tři formy trestu – výprask holí, večerní hlídka u brány a práce přes čas nebo v neděli. Vězni vykonávali stavební práce (hlavně na stavbě nádraží), udržovali komunikace, skládali munici ve skladech v Tvoršovicích a Semovicích, prováděli výkopy pro umístění skladů pohonných hmot atd. Pracovní doba v táborech trvala oficiálně od 7 do 19 h, ale byla značně proměnlivá. Jednou za čtrnáct dní měli vězni volno v sobotu dopoledne, celou neděli a v pondělí dopoledne. Ve Vrchotových Janovicích se pracovalo jen do 18 h s půlhodinovou polední přestávkou, ovšem často se pracovalo i v neděli. V Bystřici se pracovalo v neděli dopoledne a jednou za měsíc celou neděli. Mladší vězni si nemohli vydělat ani na náklady na stravu a ubytování. Jejich výdělek se pohyboval měsíčně kolem mínus 300 K. „Služebně starší“ si vydělali právě na údajné náklady na stravu a ubytování, takže za práci v závěru nikdo nedostal ani korunu. Vězni jedli

¹²² Zemanová, Plachá, 2003, s. 107

¹²³ Tamtéž, s. 108-9.

¹²⁴ Tamtéž, s. 107.

ve škarpách podél cesty, později byla v Bystřici postavena táborová kuchyně. Velmi špatný byl denní přiděl vody – pouze půl litru na pití i umytí. Rodiny internovaných zasílaly vězňům přídatkové lístky pro těžce pracující, za které si vězni mohli dokoupit jídlo. Pro styk s vnějším světem platila přísná pravidla. Denně mohl být odeslán nebo přijat jeden korespondenční lístek s 30 slovy psanými v němčině. Jednou měsíčně mohli vězni obdržet balík o maximální váze 20 kg. Všechny zásilky byly kontrolovány. Mírnější kontroly byly ve Vrchotových Janovicích, kde mohli vězňové chodit v pracovní době i mimo tábor. Naopak v Bystřici byl styk s civilním obyvatelstvem nemožný. Z tábora v Tvoršovicích se několika vězňům podařilo uprchnout. Ti, kteří byli chyceni, byli podrobeni veřejnému výprasku před ostatními vězni nastoupenými na „apelplacu“.

Tábor v Tvoršovicích ležel nedaleko bystrického tábora na ploše vojenského cvičiště. Internovaní byli nejprve několik dní ubytováni ve stodole a pak byli přestěhováni do dlouhých dřevěných baráků pro přibližně 200 osob. Postavila je první skupina vězňů. Vězňové, bývalí dělníci i univerzitní profesori, zde byli nasazeni na stavbu železniční přípojky do lihovaru. Práce probíhaly bez ohledu na počasí. Lékař často ošetřoval vězňům omrzliny.

Tábor ve Vrchotových Janovicích ležel na východ od Olbramovic a tvořily ho dřevěné baráky a stáje. Od června 1944 zde bylo ve dvou rolnických staveních čp. 23 a 24 ubytováno 80 českých mužů ze smíšených manželství. Ve Vrchotových Janovicích byli internováni i říšští Němci – míšenci a manželé židovských žen. Tábořem prošlo asi 200 mužů.¹²⁵ Ubytovaní vězňů bylo nedostačující, v místnosti pro 100 vězňů se nacházela dvoje kamna, dvoje dveře a dvě malá okna. V rohu místnosti byla zabetonovaná žumpa. Kvůli tomu byl v místnosti nedýchatelný vzduch, mnoho myši a štěnic. Práce tady prováděly firmy Billik a Belada. Vězni u nich byli nasazeni jako pomocné pracovní síly v jednotlivých stavebních profesích. V březnu 1945 byli převezeni do bystrického tábora na zákopové práce v okolí Benešova. Hloubili protipěchotní zákopy a hluboké příkopy sloužící jako protitankové zátarasy.

Pobočka v Živohošti byla umístěna v dřevěném baráku asi 10 m od přívozu. Dne 25. března 1945 sem bylo z hlavního tábora v Bystřici převezeno 30 dospělých osob, z toho 80% Čechů a 20% Němců.

Na Moravě v **Oslavanech** u Brna existoval tábor pro židovské míšence při uhelném závodě Kukla ležícím severovýchodně od obce. Závod byl původně v dubnu 1942 zřízen jako

¹²⁵ Brenner: „Ženy v pobočných táborech Flossenburgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území“, in: *Terezínské studie a dokumenty 1999*, Academia, Praha 1999, s. 291.

tábor pracovního nasazení židů. Spravován byl *Zentralstelle für Regelung der Judenfrage* z Prahy. Dne 7. dubna 1942 sem bylo transportováno prvních 101 mužů na kopání uhlí a konání různých prací. Ti byli 30. srpna 1943 převezeni do Terezína, aby sem 9. září 1943 mohlo být deportováno 91 mužů ze smíšených manželství, jejichž ženy byly árijského původu.¹²⁶ Bydleli v dřevěných barácích, každý měl vlastní pryčnu, slamník a bednu jako skříňku. Podle vzpomínek vězňů byl režim v táboře roku 1943 ještě mírný. Na práce se chodilo bez stráží, pouze v doprovodu „skupinářů“. Práce byla ovšem velmi náročná. Pracovalo se 11 hodin denně s půlhodinovou polední přestávkou. V dubnu 1944 pracovalo 87 vězňů na tzv. haldě, na prádle, na pile a na lanovce. Fáralo se na tři směny. Příděl jídla byl daleko menší než měli ostatní horníci a byl naprosto nedostačující. Muži bydleli v pěti místnostech v dřevěných barácích. Při příjezdu Rudé armády bylo v táboře nalezeno 78 lidí, ostatní byli v nemocnicích v Brně a Ivančicích.

Vězni vzpomínají na pobyt v Oslavanech následovně.¹²⁷ Dotyčné osoby dostaly oznámení z Židovské náboženské obce v Dlouhé ulici, aby se tam dostavily kvůli přidělení práce. Bylo jim řečeno, že nebudou ghettoizováni. Na konci srpna bylo rozhodnuto, že 100 mužů bude posláno do dolů v Oslavanech a zbytek na statek v Lípě u Havlíčkova Brodu, kde se pracovalo přímo pod dozorem SS. Měli střídat skupinu 84 židů, kteří byli odesláni do Terezína. Tábor byl bez elektrického osvětlení. Chod tábora zajišťovala samospráva. Šachtu měl pod kontrolou tzv. Berginspektor, který zastrašoval pracující neustálým křikem a výhrůžkami. Vězni byli ubytováni ve dvou dřevěných domech na jednopatrových palandách pro 30 osob. Hygiena byla špatná. Nepříjemný hmyz byl všude. Vězni prováděli občas dezinfikaci na vlastní náklady. Museli si zvyknout i na nepřetržitý hluk z lanovky, kompresoru a projíždějících vozíků. Později byli vězni izolováni od civilního obyvatelstva a tábor byl oplocen. Na šachtě pracovali od října 1944 odděleně od ostatních horníků v 9. patře dolu. Za práci byli placeni 5,20 K za hodinu, z čeho se strhávalo za stravu, ubytování (5 K/den) nemocenské a sociální pojištění. Z mzdy se ještě odečítala patnácti procentní „židovská daň“ (odváděla se přímo nacistickým úřadům). Přes špatné pracovní podmínky nikdo z vězněných nezemřel. Časté však byly pracovní úrazy i s trvalými následky (nervová onemocnění a slepota). Z oslavanského tábora bylo v polovině února 1945 odesláno 53 pracujících pod značkou AE5 do Terezína, kde se všichni dočkali osvobození.

Další tábor pro nežidovské muže ze smíšených manželství a pro židovské muže byl na Žatecku v **Postoloprtech**. Fungoval od roku 1943 do dubna roku 1945. Kapacita tábora

¹²⁶ Bubeníčková, Kubátová, Malá, 1969, s. 154.

¹²⁷ Zemanová, Plachá, 2003, s. 105

byla okolo 900 osob, ale bylo tam najednou umístěno i 1200 osob. Vyskytovali se mezi nimi i Němci. Celkově prošlo táborem asi 1500 vězňů. Po obdržení příkazu k transportu do Postoloprť byli povoláni nejprve shromážděni ve škole v Čakovicích u Prahy. Zde byli drženi dva dny bez stravy. Byli podrobeni sčítání, lékařské prohlídce, obdrželi čísla a příslušníci SS je pak ve vagónech dopravili do Postoloprť. Ubytování byli v 15 dřevěných nezateplených barácích, po 30 mužích v jedné místnosti. Spali na patrových postelích a slamnicích. V místnosti byl jeden stůl a malá kamna bez dostatku paliva. Tábor obehnaný ostnatým drátem střežil oddíl SS. V polovině února 1945 byl nahrazen jednotkou wehrmachtu. Na „apelpacu“ stály tři strážní věže s kulomety. Hlavní slovo v táboře měl velitel tábora Frontführer Beneke a jeho zástupcem Bisterfeld, oba členové Todtovy organizace. Táborový budíček byl ráno ve 4.45 h. Po apelu následovala asi hodinová cesta do práce a 12-ti hodinová směna. V neděli se uklízel tábor. Atmosféru tábora lze charakterizovat slovy napětí a neklid. Strach přinášely časté kontroly baráků. Vězni stavěli rozjezdové plochy letiště, prováděli výkopy, kladli potrubí a kolejnice, spojovali železniční vozidla atd. Vše bez pomůcek a rukavic. V zimě jim ruce přimrzaly ke kovu. Otročskou práci vykonávali bez jakékoliv odměny pro firmy Schreck, Strabag a Dickerhof a Widmann. Nemocní tuberkulózou bydleli s ostatními ve vlhkých, studených a zavšivených barácích. Stravu dostávali vězni třikrát denně. K snídani „teplou černou vodu“ (kávu) a krajíček chleba, k obědu řípu, brambory a zelí a večer vodovou omáčku a dvě až tři brambory, občas maso. Příbuzní a blízcí mohli někdy zaslat balíčky, ale ty byly často vykradeny. Zdá se, že tento tábor byl jedním z nejhorších. Vězni byli týráni pracovně, psychicky a fyzicky s cílem přiblížit je co nejvíce jejich budoucímu určení – konečné likvidaci ve vyhlazovacích táborech. Několik vězňů v táboře zemřelo. S postupem Rudé armády byl tábor koncem dubna 1945 rozpuštěn. Většina vězňů si odnesla podlomené zdraví na celý život.

Mezi další tábory, do kterých byli na sklonku války deportováni partneři ze smíšených manželství a manželé židovských žen (které v té době již zpravidla pobývaly v Terezíně), patřily Kalek a Načetín na Chomutovsku a Kalich u obce Třebušín na Litoměřicku. **Pracovní tábor v Kalku** byl zřízen ve třech dřevěných barácích ve východní části obce v prosinci 1944. Bydlelo v něm asi 60 mužů ze smíšených manželství, většinou to byli lékaři, advokáti a živnostníci pocházející z Prahy. Pracovat museli pro lesní správu Červený Hrádek. Ve dvou hostincích bylo dále ubytováno 60 židovských míšenců. Ti pracovali při svozu dřeva, nebyli hlídáni a měli vlastní kuchyň. Všechny internované osoby v Kalku se dočkaly osvobození Rudou armádou a odešly domů. **Tábor v Načetíně** byl zřízen v prosinci 1944. Pracovalo zde asi 150 mužů ze smíšených manželství při kácení a svozu

dřeva. Ubytování byli taktéž ve dvou hostincích s vlastní kuchyní. Vedoucím tábora byl Gruppenführer Todtovy organizace.

Následující tabulka znázorňuje, kolik osob bylo přibližně internováno v kterých táborech.

Praha-Hagibor	3000*
Postoloprty	1500*
Bystřice u Benešova	1250
Načetín	150
Kalek	120
Oslavany	91**
Vrchotovy Janovice	80***
Živohošť	30

* počet osob, které celkově táborem prošly

** není zde zahrnuto 101 židů, kteří pracovali v táboře do konce srpna 1943, tedy před příjezdem samotných mužů ze smíšených manželství

*** zahrnutí pouze osoby české národnosti

Další informace o pracovních táborech pro míšence a osoby ze smíšených manželství bude možné do budoucna zjistit ze studia výpovědí pamětníků, kteří ohledně této oblasti představují asi hlavní zdroj informací.

11) Konkrétní osudy a strategie života

V této kapitole bych ráda představila tři konkrétní osudy a shrnula to, co jsem se dozvěděla ze studia 23 vzpomínek uložených v Židovském muzeu v Praze a dalších materiálů, především literatury autobiografické a beletristické. Cílem představení několika konkrétních osudů je snaha přiblížit danou dobu, život a jeho okolnosti. Vybrala jsem takové příběhy mišenců, v kterých hlavní aktéři měli židovského otce, ale jinak příběhy ilustrují odlišné osudy, poměry a situace.

Prvním příběhem, který jsem vybrala, je osud mišenky Evy Hermannové. S Evou Hermannovou o něm hovořila Tereza Brdečková v pořadu České televize. Pořad byl odvysílán 28. 2. 2006 na ČT1 a lze přehrát z internetového zdroje¹²⁸. Eva Herrmannová pochází z vlastenecké rodiny z Opavy. Narodila se ve Vídni roku 1929. Její matka byla Rakušanka a nežidovka. Otec byl žid. Doma se mluvilo německy, ale Eva chodila do české školy. Slavili svátky křesťanské i židovské (u dědečka). O tom, že je židovka, se dozvěděla ve třetí třídě obecné školy. Dochodila pátou třídu, dál studovat nemohla. Rodiče nevěřili, že by se mohlo stát něco špatného, stále se říkalo „*to snad není možné, že by...*“, což je typické i pro jiné výpovědi. V Opavě, kde rodina bydlela, ale poměry přituhovaly a rodina narychlo odjela do Přerova. Když bylo Evě necelých 14 let, byla předvolána, aby se do 48 hodin hlásila v Praze ve Veletržní ulici. Matka pro ni v Praze vydobyla tři dny navíc. Odpárala dceři hvězdu a tři dny si spolu „užívaly“ města. Rodiče o Evu velmi pečovali a nechat ji odejít pro ně bylo asi těžší než pro Evu samotnou. Eva odešla do Terezína asi prvním nebo druhým transportem, v kterém bylo už hodně mišenců. Byla tam většina dětí. V Terezíně zůstala až do osvobození. Zažila tam ponižování, otřesné hygienické podmínky, epidemie, ale potkala i mnoho vzdělaných lidí a umělců. Zpívala v opeře Brundibár a přilnula k divadlu a hudbě. Po osvobození se vrátila do Prostějova k rodičům, kteří bydleli u bytné, ale byli právě oba v nemocnici. V jejich rodině napočítali 17 mrtvých. Po válce vystudovala Eva Herrmannová dvě vysoké školy – hudební vědu a operní režii. Roku 1959 se vdala. Říká, že pro lidi, kteří prošli koncentračním táborem, bylo těžké najít si partnera, protože měli jinou životní filozofii a jiný žebříček hodnot než lidé, kteří si tím vším neprošli. Eva Herrmannová má dvě děti. Roku 1991 jí zemřel manžel. V letech 1991 až 1995 byla ředitelkou opery českého Národního divadla. V otázce víry tvrdí, že věří v jakési korektivní svědomí.

¹²⁸ <http://www.ceskatelevize.cz/program/206562253100001.html>

Dalším konkrétním osudem, který zde představím, je osud ženy J. R. narozené ve smíšeném manželství roku 1934. Tato česká nábožensky vlašná rodina žila v Praze. Otec byl žid, matka ne. Roku 1939 se otec rozhodl rozvést, aby „nebyly problémy“. 15. 3. 1939 byl propuštěn z práce a pracoval pak jako zametač. Na J. R. se nevztahovaly norimberské zákony, protože se narodila před vydáním určitého zákona, a proto ani nemusela nosit hvězdu. Chodila i do normální školy. Matka mohla pracovat jako učitelka až do konce války. Z jejich rodiny začali odjíždět příbuzní do Terezína. Otec byl deportován 10. 8. 1942. Do Terezína mu posílali balíčky a posílali balíčky i cizím lidem, když část z toho dají otci. Balíčky mohly vážit 2 kg, jednu dobu dokonce 15 kg. S otcem nesměli mít písemný styk, proto korespondence od něho chodila ke strýci J. R. V září 1943 odešel otec transportem do Birkenau, kde stavěl rodinný tábor a zemřel jako téměř všichni ze zářijového transportu v plynových komorách v Osvětimi. Matka těžce nesla rozvod a měla výčitky svědomí. O smrti otce se dozvěděli až po válce. Po válce neměly nárok na byt, protože vdova s dítětem prý nebyla rodina. Bydleli tedy u příbuzných, dokud matka nedostala služební byt. Po válce si J. R. dodělala gymnázium a vystudovala ještě střední zdravotnickou školu. Celý život pracovala ve zdravotnictví. Vdala se roku 1958 a má syna a dceru. Část její rodiny utekla po válce do Palestiny a část žije v Kanadě.

Do třetice uvádím příběh muže P. S. narozeného roku 1926. Jeho otec pocházel z česko-židovské rodiny. Matka vystoupila z katolické víry už dříve před svatbou a zůstala bez vyznání. P. S. byl spolu se svojí sestrou míšencem 1. stupně. Od narození byli bez vyznání. Do roku 1942, po tom, co doložili, že nejsou členy židovské obce, nebyli výrazně omezeni. Nemuseli nosit hvězdu. Jejich otec ano. V září 1942 vyšel zákon, že míšencům 1. stupně se zakazuje studovat na gymnáziu. Sestra P. S. byla ihned vyloučena z gymnázia. On mohl dodělat ještě jeden rok a byl vyloučen roku 1943. Potom, co byli vypovězeni z bytu, bydleli u babičky a dědečka. Matka nepracovala, byla doma. Otec přišel o advokátní praxi už roku 1939. Od té doby pracoval jako dělník, pomocník při odklizení sněhu apod. V lednu 1943 byl zatčen gestapem, asi na udání. „...*nepracoval v ilegalitě, ale prostě nebyl dost opatrný na řeči s lidmi, kteří se s ním chodili bavit a zřejmě ho někdo udal.*“¹²⁹ Skončil v Malé pevnosti a zemřel v Osvětimi roku 1943, což se rodina dozvěděla až po válce. Po odchodu z gymnázia pracoval P. S. v zahradnictví a v říjnu 1944 byl poslán do Čakovic do školy, kde byli soustředěni chlapci míšenci a arijsí manželé židovských žen. Odvezli je do pracovního tábora Postoloprty. Sestra pracovala jako služka u babičky a mohla zůstat doma až

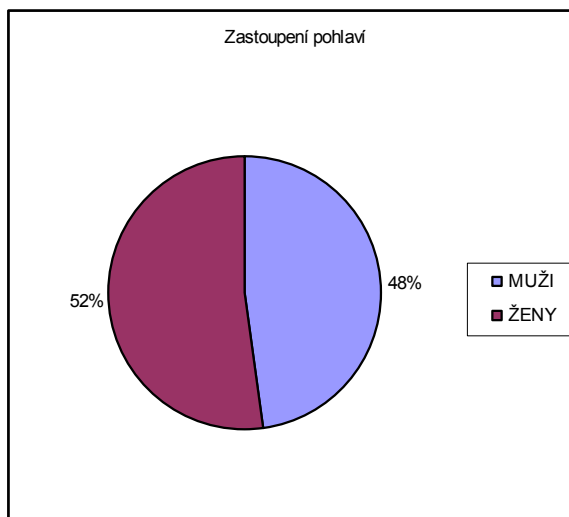
¹²⁹ Sbíрка vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 215, P. S.

do konce války. V Postoloprtech nebyl zprvu režim podle P. S. přísný. „...*kolem Vánoc se ta mírnost projevila tím, že asi třetina vězňů si udělala na Vánoce volno, odjela k rodinám... Pochopitelně po svátcích se zase vrátili, na Nový rok zase další asi třetina odjela tajně, ovšem potom v lednu, to už bylo daleko přísnější.*“¹³⁰ Vedeni byli jako dělníci organizace Todt. V dubnu 1945 utekl P. S. spolu s dalšími domů. Po válce si dodělal školu a válečnou maturitu.

Vzpomínky a příběhy, které jsem pročetla, byly většinou výpovědi míšenců, kteří byli v období druhé světové války dětmi. Jejich osudy jsou smutné i pozoruhodné zároveň. Nyní bych se pokusila shrnout některé obecné faktory, které se ve vzpomínkách a literatuře opakovaly. Z 23 vzpomínek z Židovského muzea v Praze jsem zpracovala malou statistiku, jejíž výsledky přibližuji v následném textu a grafech. Sledovala jsem především tyto oblasti a faktory: rodiče a rodina dotyčného (náboženství, zázemí rodiny, slavení svátků), rozvodovost a případné důvody rozvodu rodičů, datum a místo narození dotyčného, jak se na něj vztahovaly norimberské zákony, školní docházka, konkrétní osud dotyčného, náboženské cítění, osud otce, osud matky, osudy sourozenců. Na hlubší statistiku by bylo dobré prostudovat další výpovědi z Židovského muzea v Praze. Po zavedení slova „míšeneček“ do vyhledávacího klíče, lze nyní v muzeu dohledat 171 svědectví tzv. míšenců. V jejich výpovědích jsou zaznamenány též osudy jejich sourozenců a rodičů.

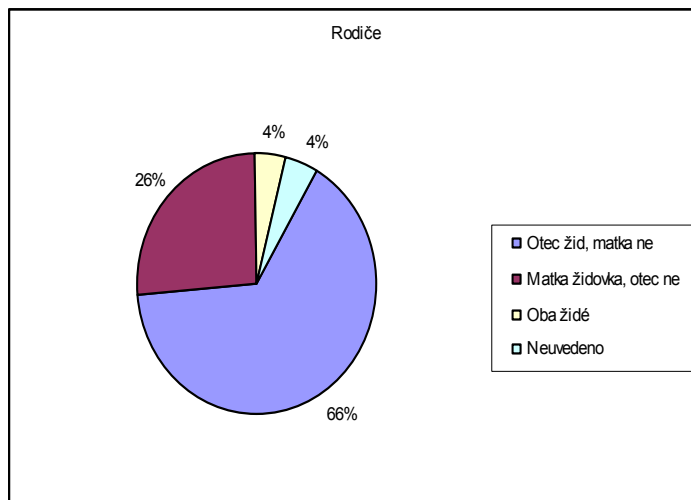
Do grafů jsem zahrнула 23 vzpomínek, z toho 12 vzpomínek žen a 11 vzpomínek mužů, kteří se narodili mezi lety 1917 až 1937, nejčastěji ve 20. letech. Pocházeli většinou z Prahy, ale i z dalších oblastí dnešní České republiky a příhraničí.

Jejich rodiče byli z hlediska víry židovského nebo katolického vyznání, příp. bez vyznání. Někteří přestoupili kvůli sňatku na víru svého partnera. Jiní z víry vystoupili buď z důvodů svatby nebo už dříve před svatbou. Většina pamětníků se o přestupu ve víře svých rodičů nezmiňuje, a tudíž předpokládám, že zůstali ve své původní víře. Ať už to byl jakýkoliv případ, jednalo se v drtivé převaze o asimilované, často vlastenecké rodiny. Mnozí z nich slavili jak křesťanské, tak židovské svátky. Nebyli nijak nábožensky ortodoxní a

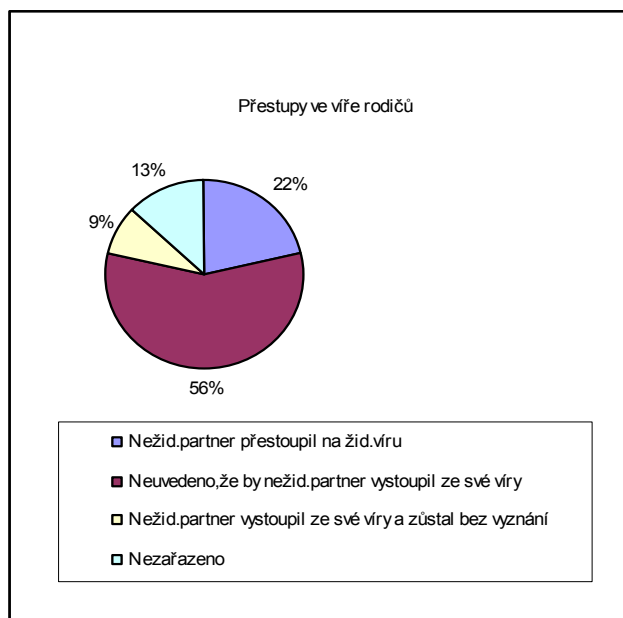
¹³⁰ Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 215, P. S.

židovské svátky drželi spíše jako hezký zvyk (příp. je slavili u prarodičů). Jiní se od židovské víry odklonili úplně a drželi jen křesťanské svátky. Jejich děti často ani nevěděly, že patří do částečně židovské rodiny. „Žili jsme celkem šťastně a v té době jsme ani nezaregistrovali, že polovina naší rodiny je židovská, vždyť dědeček s babičkou [židé] chodili každý rok na štědrovečerního kapra, na Bílou sobotu na velikonoční šunku a my zase k nim ... na skvělý šoulet s husí pečínkou nebo na plněnou rybu.“¹³¹

Ve sledovaných vzpomínkách byl v 66% procentech otec žid a matka katolička, příp. bez vyznání. Ve 22% přestoupil nežidovský partner/-ka na židovskou víru a vždy se jednalo o ženy.

Velkým dilematem, které smíšená manželství musela řešit, byla otázka rozvodu. Árijští partneři chránili své židovské partnery před transportem oficiálně až do začátku roku

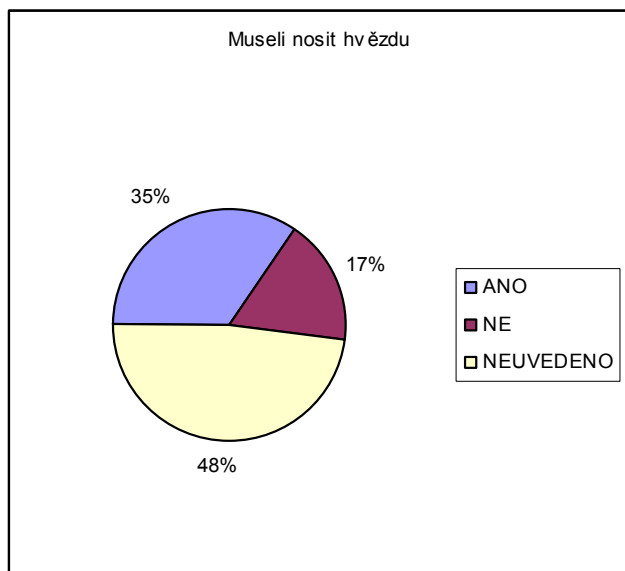
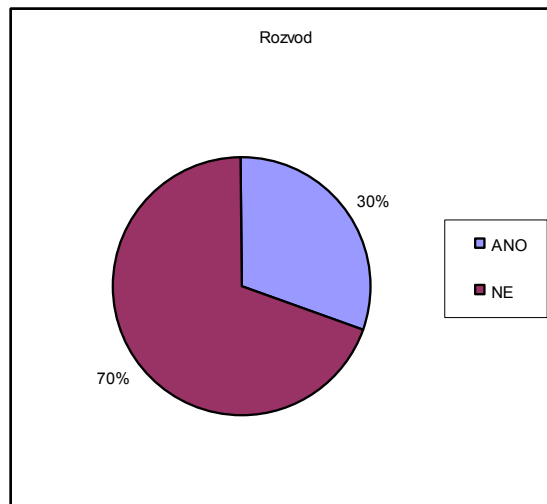
1945. Rozvodem zase vznikala nějaká šance na záchranu dětí. Byla to šance nejistá a rozvod naopak velmi pravděpodobně odsoudil jejich manžele/-ky k deportaci. Židovský partner mohl trpět pocitem viny a mohl to být právě on, kdo se chtěl rozvést. Většina sledovaných párů se ovšem nerozvedla. Z 23 párů se rozvedlo jen 7 párů, přičemž 3 pouze pro formu, 2 páry kvůli skutečným manželským rozporům a 1 pár jak ze snahy ochránit děti, tak kvůli rozporům (u posledního rozvedeného páru nejsou důvody uvedeny).

Když se manželé rozvedli, byli židovští partneři posláni do Terezína a árijští partneři zůstali bez postihu. O dilematech rozvodu v česko-židovských smíšených manželstvích vypráví i několik československých filmů, např. Daleká cesta (1949, režie

¹³¹ Tučková: „Byla jsem míšencem I. stupně“, in: *Terezínské studie a dokumenty 1999*, Academia, Praha 1999.

Alfréd Radok) nebo Král kolonád (1990, režie Zeno Dostál).¹³² Druhý jmenovaný film byl napsán podle vzpomínek jednoho z pamětníků.

Árijští partneři nebyli deportováni do Terezína. Někteří zůstali celou válku doma a udrželi si zaměstnání, jiní byli transportováni do pracovních táborů pro ně určených. Táboře byly rozděleny podle pohlaví. Je paradoxem, že zatímco árijští partneři židovských žen byli často nasazeni na práci v pracovních táborech, jejich manželky, židovky, zůstaly doma déle a byly deportovány až začátkem roku 1945 do Terezína. Zdá se, že árijské ženy ze smíšených manželství zůstávaly doma častěji než muži. Roli hrála i jejich příslušnost či nepřislušnost k židovské obci. Na rozdíl od árijských partnerů, židovští partneři velmi brzy ztratili práci a mohli dále pracovat jen v dělnických a nádenických profesích nebo na židovské obci či jiných židovských organizacích (např. v židovské škole, nemocnici). Některé osoby ze smíšených manželství i míšenci se vyhnuli jakémukoliv transportu nebo pracovnímu nasazení díky špatnému zdravotnímu stavu, malý počet se ukryl nebo árijský partner byl veden jako katolík a úřady se jím nezabývaly (mohlo samozřejmě dojít vzhledem k nejasnosti postupů ke

smíšeným rodinám i k chybě v dokumentaci či si dotyčný opatřil falešné árijské doklady apod.). Došlo i k případu, kdy byl míšenec poslán do Terezína omylem, ale ven už ho nepustili.¹³³

Vraťme se nyní ještě před počátek trhání smíšených rodin. Smíšené rodiny byly často sestěhovány jako rodiny židovské. Děti míšenci z velké části spadaly pod norimberské zákony, musely nosit hvězdu (některé ji nenosily, i když měly) a nesměly

od určitého roku navštěvovat normální školu. Omezení závisela na jejich příslušnosti k židovské obci, na datu narození, určení stupně „smíšenosti“ (zda byly míšenci 1. nebo 2.

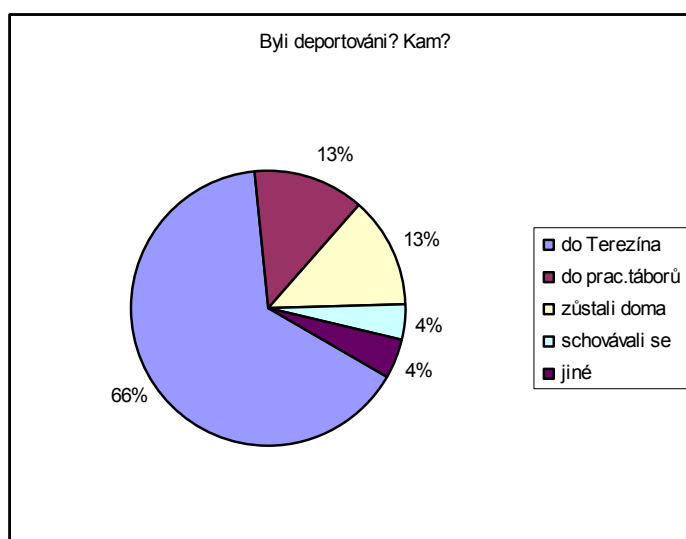
¹³² Oba filmy byly promítány v rámci FebioFestu 2006 v radnici Židovské obce v Praze.

¹³³ Ludvíková, 2006, s. 114.

stupně)¹³⁴ a dalších okolnostech. Děti míšenci tedy neměly někdy hotovou ani základní školní docházku. Byly vyhozeny ze školy podle věku uprostřed obecné nebo měšťanské školy. Jiní školu dokončili a úspěšně složili přijímací zkoušky na gymnázium, ale kvůli rasovým důvodům už přijati nebyli. Děti se pak učily v soukromých kroužcích nebo chodily do židovské školy, výjimečně zůstaly zkrátka doma. Rodiče často nechali své děti, které nebyly pokřtěny, pokřtít (obvykle v roce 1939 nebo 1940). To ovšem jejich status a neúprošnost norimberských zákonů nijak nezměnilo. Míšenci většinou starší pracovali po odchodu ze školy v různých nádenických a dělnických zaměstnáních (jiné neměli povolené).

Podle výpovědí nezažily děti míšenci před válkou žádný antisemitismus. Teprve se zaváděním nošení žluté hvězdy a po určité mediální propagaci ve společnosti pocítily občas nenávist ze strany ostatních dětí či spolužáků. Antisemitské projevy však nebyly velké a omezily se většinou na verbální nadávky nebo pokřiky.

Míšenci určitého stupně a starší 14-ti let měli být posláni do Terezína. Starší míšenci mohli být posláni do Terezína na základě nějakého udání, porušení nařízení či z důvodu trestné činnosti. Pro rodiče bylo velmi těžké, aby například sami zůstali doma, zatímco jejich děti byly deportovány. Některým míšencům se podařilo z prvního předvolání do transportu vyreklamovat. Ve sledovaných vzpomínkách se nejvíce kritérium 14-let jako prioritní. Některým přišla obsílka mnohem dříve. Například jedna míšenka byla předvolána do transportu spolu s bratrem a otcem už ve věku 7 let.¹³⁵

Ti, kteří přišli do Terezína, byli zprvu chráněni před transporty na východ, ale platilo to jen do určité doby a v určité míře. Nebylo tedy výjimkou, že se míšenci dostali i do různých dalších táborů (např. do Osvětimi, Wulkova, Buchenwaldu, Zossenu, Dory, Bergen-Belsenu, Gleiwitz), jak ukazuje následující graf (jsou v něm zahrnuty jen osoby, které byly deportovány do Terezína), dokonce jich bylo ve sledovaném počtu většina (60%). Ke konci války proto museli stejně jako ostatní vězni (žádné ohledy, že jsou míšenci či ze smíšeného

¹³⁴ Jeden pamětník se zmiňuje i o míšencích 3. stupně, jimiž myslí děti ze smíšeného manželství, které „nebyly křtěny na rabinátu“ a směly zůstat doma po celou dobu války, Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 048, J. P.

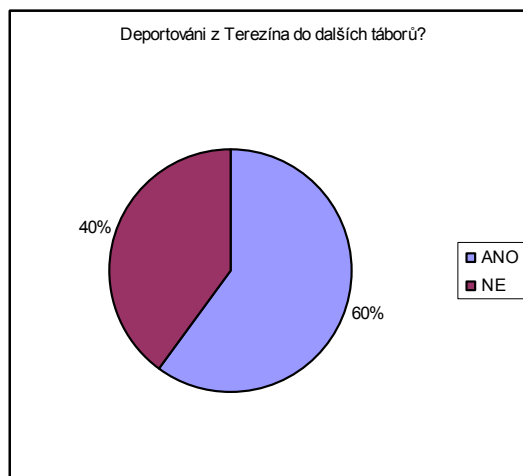
¹³⁵ Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 264, J. U.

manželství, na ně už nikdo nebral) nastoupit pochod smrti, kterým se dostali nazpátek do Terezína nebo utekli a podařilo se jim vrátit domů. Ti, kteří zůstali celou dobu v Terezíně, zde byli také osvobozeni.

Po návratu domů to neměli míšenci a osoby ze smíšeného manželství jednoduché. I když přežili, židovská část jejich širší rodiny často nepřežila. Byli poznamenáni psychicky a fyzicky. Smíšené rodiny a míšenci byli holocaustem velmi postiženi. Mnoho z nich se muselo ještě dlouho po válce potýkat se zdravotními problémy. Jejich prapůvodní bydlení a zaměstnání bylo dávno pryč.

Společenské kontakty byly zpřetrhány, hospodářská a politická situace byla špatná, stejně jako zásobování a doprava. Někteří dostali nazpátek svůj byt, jiní nikoli. Jedna pamětnice, jejíž oba rodiče byli židé, a která si vzala arijsce (pro formu se rozvedli), vypověděla, že dostala v Praze 500 korun a dál se musela postarat sama o sebe.¹³⁶ Až později dostala byt, ve kterém bydlel její bývalý manžel (už se nevzali). Po válce si míšenci, kteří byli před válkou ještě děti, dodělávali školy, hledali uplatnění v práci a museli se vyrovnat se svým osudem.

V prostudovaných vzpomínkách pamětníků jsem mimo jiné našla cenné informace o poměrech v různých pracovních táborech a v Terezíně. Pamětník D. L. vypovídá, že se míšenci měli v Terezíně o něco lépe než ostatní. „...*my jsme dostávali z domova balíky. Měli jsme to plus oproti jiným, že jsme měli pořád zázemí tady v Československu. Ale pak nastala ta doba - nevím, kdy to bylo přesněji - že ty balíky zrušili a teď nastal hlad.*“¹³⁷ To potvrzuje i další výpověď.¹³⁸ Její autorka, tehdy čtrnáctiletá dívka, mohla psát domů většinou 1krát měsíčně, nepamatuje si přesně, zda 30 nebo 50 slov včetně adresy. Obsah toho, co se smělo napsat, byl omezen (např. se nesmělo psát, kdo zemřel). Dotyčná dostávala v balících hodně věcí, především potravin. Balíky byly většinou kilové, při nějaké akci dokonce dvacetikilové. O své mamince vypovídá: „*Ona vlastně horečnatě nedělala nic jiného, než posílala balíky a já mám dodnes schovány ty lístky. Jí zůstal takový lístek, takže to jde na stovku těch balíků, pokud se vůbec uchovalo, možná jich bylo víc, ona to nesbírala. Když si představíte, netvrdím, že to bylo vždycky dvacet kilo, ale byly to velké balíky, na tu dobu to shánět, ale ona prostě*

¹³⁶ Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 1015, M. A.

¹³⁷ Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 102, D. L.

¹³⁸ Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 220, E. H.

*tím kompenzovala celou tu hrůzu...*¹³⁹ I v dalších vzpomínkách jsou zmínky o tom, jak rodinní příslušníci pomáhali svým příbuzným, kteří byli v táborech, a jak pro ně na tu dobu složitě a odvážně sháněli potraviny.

Pamětník J. H. popsal režim v táboře v Kleinsteinu v Horním Slezsku.¹⁴⁰ Tábor byl pod dozorem Todtovy organizace. Vězni nebyli přísně hlídáni, pracovali na válcování letiště. Jídlo bylo špatné. Korespondenci směli vězni psát 1krát měsíčně, 30 slov německy a směli dostávat balíčky. Za práci jim byly vypláceny nějaké peníze, ale nešlo si za ně nic koupit, protože tábor stál v neobydlené oblasti. Z výpovědi tohoto pamětníka se též dozvídáme, že pražský tábor Hagibor byl rozdělen na dvě části – židovskou a míšeneckou. Ani zde nebyl režim přísný. Dotyčný dokonce jednou utekl domů, nicméně byl za to posléze potrestán (zřetězením a týdenním vězením). I v pracovním táboře Postoloprty se dle další výpovědi¹⁴¹ smělo psát domů 1krát měsíčně, občas byl dopis navíc propašován na poštu v Postoloprtech. S kontaktem s domovem pomáhali místní lidé z okolí. Režim se zpřísnil od ledna 1945. Dva pamětníci¹⁴² shodně vypověděli o velmi přísných poměrech v pracovním táboře ve Wulkově kvůli působení tamějšího krutého velitele Stuschka. V táboře byly špatné podmínky a vězni byli šikanováni nelidským zacházením a zvrhlými nápady velitele tábora.

Výpovědi pamětníků jsou velmi cenným materiálem pro další studium nejen v oblasti míšenců a smíšených párů. Tam, kde byla zničena veškerá dokumentace tábora, jsou dokonce hlavním zdrojem informací. Z 23 prostudovaných výpovědí se jeví, že míšenci mohli z různých pracovních táborů a z Terezína psát otevřené dopisnice 1krát měsíčně v rozsahu 30 slov, to platí i pro arijské manžele židovských žen uvězněných v Postoloprtech. Obecným plusem míšenců bylo dostávání balíků. V Terezíně je dostávali ve větším rozsahu než ostatní vězni uznání za „stoprocentní“ židy a navíc míšenci a židovské poloviny smíšených rodin měli na protektorátní svobodě příbuzné, kteří jim balíky mohli posílat. Míšenska Alena Ludvíková ve své autobiografické knize uvádí, že psala své židovské matce do Terezína každý týden (30 slov německy). Pro posílání balíků byla nutná připouštěcí známka. Člověk dostal avízo, že si má dojít na Židovskou obec v Praze pro známku, pak mohl na poště balík poslat spolu s korespondenčním lístkem, že byl balík odeslán.¹⁴³ Matka jí mohla psát jen jednou za 6 nebo 8 týdnů.¹⁴⁴ Problémem bylo, že korespondence a posílání balíků často vázlo.

¹³⁹ Sbirka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 220, E. H.

¹⁴⁰ Sbirka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 185, J. H.

¹⁴¹ Sbirka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 215, P. S.

¹⁴² Sbirka vzpomínek pamětníků holocaustu, ŽMP, vzpomínka č. 240, H. M.; č. 275, E. K.

¹⁴³ Ludvíková, 2006, s. 114.

¹⁴⁴ Tamtéž., s. 43.

Lidé v Terezíně třeba neměli zprávy z domova půl roku a pak přišlo několik listků najednou. Z krátkých a kusých zpráv se o svých blízkých ale mnoho nedozvěděli.

Jiným méně výpovědním materiálem je dochovaná korespondence. V Židovském muzeu v Praze jsem prostudovala složku z Dokumentů perzekuce s dopisnicemi z Hagiboru a na Hagibor.¹⁴⁵ Obsahují většinou konkrétní instrukce, co poslat v balících a kam, dále uklidňující informace typu „*máme se dobře*“, „*těšíme se, až se zase shledáme*“, „*nebojte se o nás*“, ale i povzbuzení týkající se politického vývoje, např. že někde už začalo osvobození. Obsahují také stručné popisy režimu pracovních táborů (jaké je jídlo, práce, ubytování, apely atd.). Korespondence je psána česky nebo německy.

Fakt, že někdo procházel ze smíšeného manželství, se promítnul i do poválečného osudu těchto lidí. Smíšená manželství, kde jeden z partnerů byl Němec, nebyla po válce odsunuta. Dokládá to např. život představitelky šumavské (převážně německé) literatury Ernestine Tutzingrové¹⁴⁶ (pravým jménem Betty Steinbrenerová), která žila v letech 1880-1955 a pocházela ze známé tiskařské rodiny z Vimperka (Winterberg). V dospělosti žila Ernestine v Praze. Jejím druhým manželem se stal český žid Ing. Arthur Kohorn, kterého jejich smíšené manželství uchránilo před osudem tolika jiných jeho vrstevníků téhož původu. Jí však natrvalo uzavřelo cestu k německému literárnímu projevu. Jiným dokladem je historie obce Květná. Po válce byli odtud odsunuti všichni Němci a zůstat mohla pouze smíšená manželství.¹⁴⁷ V tomto případě se pravděpodobně myslí především manželství česko-německá, kde ani jeden z partnerů nemusel být židovského původu.

Po válce byly provedeny některé kroky k odčinění válečných křivd, byť jen v malé míře. Patří mezi ně Dekret presidenta republiky ze dne 17. srpna 1945 o odčinění křivd československým veřejným zaměstnancům¹⁴⁸, kde se v prvním odstavci ustanovuje: „Veřejným zaměstnancům, kteří v době nesvobody byli poškozeni na svých právech a nárocích ze služebního (pensijního) poměru pro politické chování své nebo jiných osob nebo pro osobní vlastnosti své nebo jiných osob nebo v souvislosti s politickými poměry, které nastaly za doby nesvobody, se poskytne odškodnění podle tohoto dekretu s účinností ode dne, kdy došlo ke škodě.“ Přičemž „zaměstnanci poškozenými pro osobní vlastnosti své nebo jiných osob se rozumějí zaměstnanci židé nebo židovští míšenci nebo zaměstnanci žijící v

¹⁴⁵ ŽMP DP inv. č.64/20.

¹⁴⁶ http://ftp.cbvk.cz/kniha/data/w_tutzi.php

¹⁴⁷ <http://www.kvetna.cz/historie/>

¹⁴⁸ <http://www.lexdata.cz/web/lexdata.nsf/frameset?openpage&sb=C12571D20046A0B2C12566D400716C2A>

manželství se židy nebo židovskými míšenci, zaměstnanci legionáři nebo příslušníci zednářských lóží apod.“

Lidé zatažení do holocaustu nemohli být nikdy plně odškodněni. To, že přežili, nebylo „vítězstvím“. Jak by mohlo, když velká část jejich rodiny, příbuzných či známým byla zavražděna. Všichni byli poznamenáni do konce svého života. *„Ta úzkost přetrvává a nikdy jsem se z ní zcela nevymanila, poznamenala mě na celý život. I dnes dovede překvapit, sevřít hrdlo a uchopit jako ledové, vražedné ruce. Zvláště když se cítím dobře a jsem chvíli šťastná, vplíží se zákeřně a přetne radost a smích. Tak jako kdysi, když jsem se dětsky vesele smála, bodla mě myšlenka, že je maminka pryč...“*¹⁴⁹ Politická a hospodářská situace po druhé světové válce také nebyla dobrá. Na přeživší, ať to byli židé, míšenci nebo lidé ze smíšených manželství, nečekali zrovna ideální podmínky k jejich rekonvalescenci. Mnozí ani neměli, kde bydlet a kam jít. To už je ale zase jiná kapitola dějin.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Ludvíková, 2006, s. 184.

¹⁵⁰ O prvních poválečných letech židovské menšiny v Čechách a na Moravě a blíže o restitučních zákonech viz Nepalová: „Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945-1948“, in: *Terezínské studie a dokumenty 1999*, Academia, Praha 1999.

13) Závěr

Ve své práci jsem poukázala na širokou problematiku česko-židovských míšenců a smíšených párů – na problematiku samotné terminologie, na pojmání manželství v judaismu, na proměny v nazírání na smíšené sňatky od historických dob až do období holocaustu a to i v oblasti jurisdikce, dále jsem se zaměřila na období holocaustu, kdy problematika smíšených sňatků a míšenců znovu výrazně vyplula na povrch spolu se změněnou politickou situací a vyhlášením norimberských zákonů. Nešlo jen o navrácení či obměnu dob minulých, ale o úplně nové a fatální nazírání na věc z hlediska kritéria rasového. Další oblastí mého zájmu bylo zavádění rasových opatření na území protektorátu a konkrétní dopad změn na životy lidí. Sami představitelé nacistické ideologie měli problémy s dotažením svých myšlenek právě v oblasti míšenců a smíšených manželství do konce, a proto i zavádění opatření se potýkalo s problémy a nebylo jednotné. Míšenci a smíšené páry pomalu vytvářeli vlastní kolonku v administrativě na pomezí rasy árijské a židovské (pomineme-li problematiku příbuznosti jiných ras), přičemž někteří z nich ovšem spadli do kolonky „árijec“ a jiní do kolonky „žid“. Na ty, kteří zůstali „mezi“, se vztahovaly speciální nařízení pro ně určené, od různých povinností a práv až po speciální pracovní tábory.

Z hlediska metodologie jsem pracovala s odbornou literaturou, snažila jsem se shromáždit a rozebrat sekundární literaturu k danému tématu. Dále jsem báda v Židovském muzeu v Praze, kde jsem studovala příslušné dobové dokumenty, pozůstalosti včetně korespondence, pročetla jsem část vzpomínek pamětníků, které byly zaznamenávány od 90. let 20. století, a hovořila s odborníky. V neposlední řadě jsem četla autobiografickou literaturu, sledovala odborné časopisy, příp. další aktivity s tématem související (film, výstavy apod.).

Přínosem mé práce je, domnívám se, shrnutí materiálů k dané problematice, i když jsem si vědoma, že další podklady, jelikož jsou různě roztroušené, zůstaly zatím skryty a neobjeveny. Dále jsem se pokusila na základě prostudovaných výpovědí pamětníků, přečtení autobiografické literatury a korespondence najít jisté obecné zákonitosti, které se v osudech míšenců a smíšených párů objevovaly. Podstatným přitom bylo, do jaké podkategorie dotyčný spadl, což bylo silně provázáno s tím, do jaké podkategorie spadali jeho rodiče, prarodiče a nejbližší příbuzní. Obecně můžeme v české společnosti najít tyto hlavní kategorie: „čistý“ árijec, „čistý“ žid, žid ve svazku s árijcem, árijec ve svazku s židem, žid rozvedený s árijcem, árijec rozvedený s židem, míšenec prvního stupně, míšenec druhého stupně, míšenec prvního

stupně s rozvedenými rodiči, míšenec druhého stupně s rozvedenými rodiči. Dalšími faktory by mohly být následné sňatky, adopce apod. Do budoucnosti bude možné provést důkladnější statistiku vzpomínek míšenců uložených v Židovském muzeu v Praze, a tím lépe určit ke každé z těchto kategorií její osud zamýšlený podle nacistického plánu. Plán se ovšem vždy nekryl s realitou a nalezneme i mnoho výjimek.

Podíváme-li se ještě krátce do období poválečného, i zde pokračují osudy míšenců a smíšených párů, opět spolu se složitou byrokracií a jurisdikcí snažící se vypořádat alespoň s hmotných odčiněním, navrácením majetku apod. V mnoha případech ale ani k tomu nedošlo. O psychickém odčinění a odčinění podlomeného fyzického zdraví se mluvit nedá už skoro vůbec. Problémem, který pokračuje i v dnešní době, je vytvoření nového vztahu k židovství, ať už z pohledu většinové české společnosti, tak z pohledu židovské menšiny. Přes velmi liberální postoje v dnešní české židovské minoritě (které jsou i výrazem nutnosti), se i dnes smíšené sňatky řeší. Na obecnější úrovni jsou aktuální ve všech církvích, které zaujímají k smíšeným sňatkům různé předpisy. Na úrovni každodenního života si partneři musí vyřešit své postoje a vztah ke konkrétnímu náboženství. Ba řekla bych, že v dnešní době jde v jistém smyslu o záležitost velmi aktuální, protože v České republice s přílivem a mícháním dalších kultur narůstá a bude narůstat počet různých druhů smíšených sňatků, v kterých se spojuje prvek jak náboženský, tak prvek určitého životního postoje. I z toho pohledu je myslím studium naší historie a konkrétně historie smíšených česko-židovských sňatků nejen zajímavé, ale i důležité a přínosné.

Použité zdroje

Prameny

Dokumenty perzekuce Židovského muzea v Praze (DP ŽMP), inv. č.:

18

19

20a, 20b/6

38

44

47/3

53

58/2

61j

62/3

64/20, 64/28, 64/34, 64/43

78

79

80

Sbírka vzpomínek pamětníků holocaustu ŽMP, vzpomínky č.:

048, J. P.
083, E. K.
096, P. G.
100, H. F.
102, D. L.
112, P. K.
114, M. M.
127, J. T.
131, Ch, P.
143, Z. D.
159, O. U.
185, J. H.
199, K. P.
215, P. S.
220, E. H.
221, J. M.
240, H. M.
241, R. Š.
264, J. U.
275, E. K.
987, J. R.
994, V. M.
1015, M. A.

Odborná literatura

- Adler, H.G.: *Terezín 1941-1945, Tvář nuceného společenství, I. Dějiny*, Barrister & Principal, Brno 2003
- Arstein, I.: „O smíšených manželstvích“, *Kalendář česko-židovský*, Ročník 11 (1891-1892)
- Bauer, Y.: *The Holocaust in Historical Perspective*, University of Washington Press, Seattle 1980
- Brod, T., Kárný, M., Kárná, M. a kol.: *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau* (Sborník z mezinárodní konference v Praze 7.-8. března 1994), Nadace Terezínská iniciativa, Melantrich 1994
- Bubeníčková, R., Kubátová, L., Malá, I.: *Tábory utrpení a smrti*, Svoboda, Praha 1969
- Feder, R.: *Židovská tragedie. Dějství poslední*, Kolín 1947
- Gilbert, M.: *Židé ve 20. století*, Baset/Arista, Praha 2003
- Hájková, A.: „Tragédie smíšených manželství“, *Roš Chodeš* roč. 68, č. 5, 2006.
- Johnson, P.: *Dějiny židovského národa*, Rozmluvy, Praha 1995
- Kárný, M.: „Konečné řešení“, *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Academia, Praha 1991
- Lagus, K., Polák, J.: *Město za mřížemi*, Baset, Praha 2006
- Pařík, A., Cabanová, D., Kliment, O.: *Pražské ghetto*, Olympia, Praha 1991
- Petrův, H.: *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*, Sefer, Praha 2000
- Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, editoři: Miroslav Kárný, Jaroslava Milotová, Tisková, ediční a propagační služba, Praha 1991
- Sadek, V., Šedinová, J. a kol.: *Židé – dějiny a kultura*, Židovské muzeum v Praze, Praha 2002
- Szlakmann, Ch.: *Judaismus pro začátečníky*, TOGGA, Praha 2003
- Terezínské studie a dokumenty 1997*, editoři: M. Kárný, M. Kárná, Academia, Nadace Terezínská iniciativa, Praha 1997
- Terezínské studie a dokumenty 1999*, editoři: M. Kárný, E. Lorencová, Academia, Praha 1999
- Terezínské studie a dokumenty 2001*, editoři: M. Kárný, J. Milotová, E. Lorencová, Academia, Nadace Terezínská iniciativa, Praha 1997

Autobiografická literatura

- Friesová, J. R.: *Pevnost mého mládí*, nakladatelství Jaroslava Poberová, Praha 2005
- Greenfieldová, H.: *Z Kolína do Jeruzaléma, střípky vzpomínek*, Gefen Publishing House Ltd., Praha 1996
- Herrmannová, M., Schützová, H.: *Kdo chce budoucím něco říci, má promluvit*, Židovské muzeum v Praze, Praha 1994
- Ludvíková, A.: *Až budu velká, napíšu román*, G plus G, Praha 2006
- Rakytka, J.: *Žít zakázáno*, vydáno vlastním nákladem r. 1999
- Reiser, A.: *Útěk (Paměti 1920-1991)*, Academia, Praha 2003

Internetové zdroje

- Hyndráková, A., Lorencová, A.: „Postoje českého obyvatelstva k Židům ve 30. a začátkem 40. let ve vzpomínkách pamětníků“, *Sborník mezinárodní vědecké konference "Fenomén holocaust"*, Praha – Terezín, 6. - 8. říjen 1999, [cit. 14.2.2007, 12:45], dostupný z www: http://old.hrad.cz/president/Havel/holocaust/speeches/sbornik_pisemne.html (studii lze dohledat také pod názvem „Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků“, in: Terezínské studie a dokumenty 1999, Academia, Praha 1999)
- Šarochová, G. V.: „Smíšená manželství v židovském náboženství a kultuře“, *Dějiny a současnost* 1/2003 [cit. 19.1.2007, 18:42], dostupný z www: <http://www.dejiny.nln.cz/archiv/01-2003/05-12003.html>
- Chateau, L.: „Berlín, Rosenstrasse číslo 2-4“, *Listy* 2/2005, [cit. 19.1.2007, 18:43], dostupný z www: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=052&clanek=020510>
- Protokol z konference ve Wannsee, [cit. 19.1.2007 19:55], dostupný z www: http://www publica.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=320&Itemid=51
- Zemanová, V., Plachá, P.: „Tábory pro tzv. židovské míšence a nežidovské partnery ze smíšených manželství na české území v době 2. světové války“, *Nepřichází-li práce k tobě..., Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech*, kolektiv pracovníků

Kanceláře pro oběti nacismu, Praha 2003, [cit. 3.2.2007, 17:45], dostupný z www:

<<http://www.zivapamet.cz/cze/projekty.php>>

Oficiální informační portál města Ivančice, [cit. 21.1.2007 18:53], dostupný z www:

<http://www.ivancice.cz/r_mestoivancice_histzaj_show.php?id=50>

Internetová encyklopedie Wikipedie, [cit. 13.1.2008 9:17], dostupný z www: <

http://cs.wikipedia.org/wiki/Norimbersk%C3%A9_z%C3%A1kony>

Informační server holocaust.cz, [cit. 30.1.2008 21:43], dostupný z www: <

http://www.holocaust.cz/cz2/resources/texts/family_camp/karny>

www: <http://ftp.cbvk.cz/kniha/data/w_tutzi.php>, [cit. 21.1.2007 18:09]

www: <<http://www.kvetna.cz/historie/>>, [cit. 21.1.2007 18:51]

www:

<<http://www.lexdata.cz/web/lexdata.nsf/frameset?openpage&sb=C12571D20046A0B2C12566D400716C2A>>, [cit. 19.1. 20:22]

www: <<http://old.hrad.cz/president/Havel/holocaust/>>, [cit. 14.2.2007 12:14]

www: <http://www.holocaust.cz/cz2/history/events/nuremberg_laws>, [cit. 7.5.2007 13:45]

Jiné zdroje

výstava *Mazal Tov – Hodně štěstí – Good luck*, Židovské svatební obřady: *Historie a současnost*, Galerie Roberta Guttmanna, 5. 4. 2006 – 4. 6. 2006

Přílohy

(11)

Dotazník

A) pro smíšená manželství

B) pro židovské pěstouny adoptovaných dětí pokrevních Němců

Odevzdati pouze
v kladném případě.

Z příkazu nadřízeného úřadu jsou povinni všichni Židé,

kteří žijí ve smíšeném manželství, nebo

z jejichž manželství žijí nežidovští potomci (a to i tehdy, když manželství již neexistuje, nebo mají-li adoptované děti — pokrevní Němce — i v případě, že se nejedná o smíšené manželství)

odpovědět na dolo uvedené otázky.

Vyplněné formuláře je nutno předati nebo zaslat doporučeným dopisem 20. nebo 21. I. 1942 příslušné náboženské obci. V Praze přejímají se formuláře u Židovské náboženské obce v Praze V., Ulice Filipa de Monte 18, přízemí.

Neuposlechnutí tohoto předpisu má za následek trestní opatření.

Židovská náboženská obec v Praze

1. Údaje o židovském manželu(ce) příp. o žid. pěstounech:

a) příjmení (dívčí jméno)	b) jméno
c) povolání (vyučené)	d) povolání (nynější)
e) datum narození	f) rodiště
g) náboženství	h) státní příslušnost
i) adresa	

A 1. Údaje o arijském manželu(ce) smíšeného manželství:

a) příjmení (dívčí jméno)	b) jméno
c) povolání	d) datum narození
e) rodiště	f) státní příslušnost
g) národnost	

2. Data o manželství

a) datum a místo uzavření sňatku	
b) datum a důvod zániku manželství	
V případě, že po zániku původního smíšeného manželství došlo k novému sňatku:	
c) příjmení nynějšího manžela(ky) (dívčí jméno)	
d) jméno	e) datum narození
f) náboženství	g) státní příslušnost
h) rasa	

3. Údaje o dětech židovského manžela(ky):

a) děti nepovažované za Židy:

příjmení a jméno (u provd. dcer také dívčí jméno)	datum narození	státní příslušnost a národnost	smíšenec I. neb II. stupně	stav	rasa manžela (ky)	manželské nebo manželské	z 1. neb předpřímého sňatku, manžel	adresa

b) děti považované za Židy:

příjmení a jméno (u provd. dcer také dívčí jméno)	rok narození	státní příslušnost

B) Údaje o adoptovaných dětech — pokrevních Němcích:

příjmení a jméno	adresa

Pocházejí tyto adoptované děti z případného dřívějšího manželství Vašeho (Vaší) arijského(ké) manžela(ky)?

Prohlašuji, že jsem tyto údaje učinil(a) podle nejlepšího vědomí a svědomí.

Datum

Podpis židovské manželské části

